

Lajtai L. László

NEMZETI EREDETKÉRDÉSEK ÉS HISTORIOGRÁFIAI VITÁK

*Hunfalvy Pál és a Századok**

Hunfalvy Pál és a Századok kapcsolata kedvező lehetőséget kínál arra, hogy a megkerülhetetlen életművet hátrahagyó tudós munkásságának összetettsége és a korabeli hazai történetírás kapcsolata okán az első magyar történész szakfolyóirat másfél évtizedét – az 1870-es évek derekától az 1890-es évek kezdetéig – az intézményesülő szaktudományosság kritikai irányultsága és a nemzeti hagyományok ambivalens viszonyrendszerének egybevetésével helyezzük szélesebb kontextusba. A szóban forgó periódusban immár Szilágyi Sándor szerkeszti a Századokat, aki a folyóiratot alapító és fenntartó Magyar Történelmi Társulat akkori elnöke, Horváth Mihály jelöltjeként került 1875 októberétől elődje, a történésztársaival sorozatos polémiákba keveredő Thaly Kálmánt¹ követően a lap élére, és tette „nagy kiegyenlítő”-ként² nemcsak szélesebb spektrumúvá, de érzékelhetően magasabb színvonalúvá is annak működését.³

Mennyiben illetve egyáltalán történésznek tekinthető-e Hunfalvy Pál, adódik a kézenfekvő előzetes kérdés. A modern hazai történetírás történetét tárgyaló hosszabb-rövidebb összefoglalók jobbára vagy hallgatnak róla,⁴ vagy inkább csak az „ugor-török háború” néven elhíresült nyelvészeti polémia és előtörténete kapcsán

* Jelen tanulmány az NKFI 111 871. sz. pályázatának a támogatásával készült.

¹ R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. (Tudománytörténeti Tanulmányok 1.) Bp. 1961. 115–120., 169–170.

² Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Bp. 1969. 38.

³ Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Alapításának félszázados évfordulójára. Bp. 1918. 43. „az 1880-as évek jelentik Szilágyi Sándor titkári és szerkesztői tevékenységének tetőpontját, s egyúttal a Magyar Történelmi Társulat [...] egyik legeredményesebb korszakát.” Mann Miklós: Adatok a Századok történetéhez Szilágyi Sándor szerkesztői korszakából (1875–1899). Századok 102. (1968) 221.

⁴ Marczali Henrik: A magyar történetírás fejlődése a XIX. században. In: A magyar irodalom története. I–II. Szerk. Beöthy Zsolt. Bp. 1896. II. 500–508.; Hóman Bálint: A történelem útja. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Uő. Bp. 1931. 7–52.; Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In: A magyar történetírás új útjai i. m. 397–444.; Lederer E.: Polgári történetírás i. m.;

említi Hunfalvy nevét.⁵ A „nagy tudós, az Akadémia egyik kiváló dicsősége”⁶ tizenöt esztendő leforgása alatt mindazonáltal tizenhosszabb-rövidebb tétellel gyarapította a Századok közleményeit miközben munkáiról hét ízben jelent meg ismertető az első hazai történetészkönyv hasábjain. Nemcsak alapító tagja volt a történetírás hazai professzionalizációjának alapvető intézményi keretét szolgáló Magyar Történelmi Társulatnak,⁷ de róla a Századokban nekrológot jegyző Szilágyi Sándor titkár (azaz egyúttal lapszerkesztő) megfogalmazásában Hunfalvy Pál a Társulatnak „tizenhat év óta tevékeny [igazgató] választmányi tagja volt”⁸ egyszerűsmind. A hazai társadalomtörténeti szemlélet reformkori előfutárainak számbavételekor mégis jellemzően elsőnek éppen őt hozza példaként R. Várkonyi Ágnes, mint aki az 1840-es években minden erejével „philologus-historicus”-nak készül, „mégsem lett belőle történetíró mai fogalmaink szerint”.⁹ Hunfalvy Pált már kortársai és az utókor is elsősorban (összehasonlító) nyelvésznek és etnográfusnak (mai fogalmaink szerint: etnológusnak)¹⁰ tekintette és tekinti. A történetészkönyv nevében őt elparentáló Szilágyi¹¹ – érdekesen megfordítva a reformkori Hunfalvy Toldy

Steven Bela Vardy: Modern Hungarian Historiography. (East European Monographs 17.) New York–Guilford 1976.

⁵ *Gunst Péter: A magyar történetírás története. (Történelmi Kézírókönyvtár) Debrecen 2000. 208; Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 98., 154.; Flegler Sándor: A magyar történetírás történelme. (Olcso Könyvtár 38.) Ford. Ifj. Szinnyei József. Bp. 1877. 7–8., 257–258. Az utóbbi természetesen még nem az 1882-ben kiadott vita apropóján, hanem a Reguly-hagyaték kiadása és a hun-magyar rokonság hagyományának megkérdőjelezőjeként tárgyalja, ahogy arra Romsics munkája is utal. Szerepeltetésében nyilván nem elhanyagolható körülmény, hogy a németországi szerző elmondása szerint munkáját (a fő inspirátor Szalay László mellett és Ipolyi Arnoldon és Szilágyi Sándoron kívül) a két Hunfalvy-testvér is segítette. Vö. R. Várkonyi Ágnes: Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században. Századok 103. (1969) 966.*

⁶ *Br. Eötvös L[oránd]: Gyászjelentése. Ethnographia 2. (1891) 377.*

⁷ *Hóman Bálint: Elnöki megnyitó beszéd a Társulat 1937. dec. 16-án tartott évi rendes közgyűlésén. Századok 71. (1937) 389–392.; Ember Győző: A Magyar Történelmi Társulat száz éve. Századok 101. (1967) 1150.*

⁸ *Szilágyi S[ándor]: Hunfalvy Pál (Szül. 1810. – †1891. nov. 29.) Századok 25. (1891) 850.*

⁹ *R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történeteszmélete a magyar történetírásban. I–II. (Tudománytörténeti Tanulmányok 6.) Bp. 1973. II. 17–18.*

¹⁰ *Simonyi Zsigmond: Hunfalvy Pál mint nyelvész. (Szül. 1810., megh. 1891.). In: Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére. Bp. 1891. XVII–XX.; Szily Kálmán: Hunfalvy Pál emlékezete. Magyar Nyelv 6. (1910) 1–12.; Herrmann Antal: Hunfalvy mint ethnographus. In: Hunfalvy-album i. m. XXI.; Zsigmond Gábor: Hunfalvy Pál útja az embertudománytól az etnográfiaig. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve X. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977. 207–251.; Küllös Imola: Nép, nemzet és egy új tudomány, az ethnographia – Hunfalvy Pál felfogásában. Nyelvtudományi Közlemények 107. (2010) 252.*

¹¹ A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság nevében Gyulai Pál, az általa alapított Magyarországi Néprajzi Társaság képviselőjében pedig a numizmatikus-archeológus-etnológus Réthy László búcsúztatta el Hunfalvyt. *Gyulai Pál: Beszéde Hunfalvy Pál ravatala fölött. 1891. dec. 2. In: Hunfalvy-album i. m. 269.; Réthy László: Hunfalvy sirjánál. Ethnographia 2. (1891) 378.*

Ferenchez intézett argumentációját,¹² amelyről nem tudni, hogy a nekrológirónak volt-e tudomása – utólag úgy látta, hogy „a nyelvészeti és ethnographiai problémák megfejtésére irányzott törekvései sarkalták történelmi tanulmányokra”, ám „utolsó munkái már legnagyobb részben történelmi munkák voltak”.¹³ Mégsem csupán nekrológírói, de kortársai is előszeretettel aposztrofálták őt történésznek, mi több iskolaalapítónak. „Hunfalvy Pál a magyar nyelvészet és történetírás terén új iskolát alapít, új iránynak tör utat”¹⁴ – állapítja meg róla a még életében cikket jegyző Szathmáry György Hunyad megyei országgyűlési képviselő és iskolaügyi szakíró. Kevésbé köztudott, de ide kívánczó historiográfiai adalék, hogy a dualizmuskori hazai történetírás és nemzeti emlékezetnarratíva emblematikus kollektív teljesítménye, a Szilágyi Sándor-féle „millenniumi tízkötetes” keletkezéséhez is volt Hunfalvy Pálnak áttételesen kapcsolódása. Annyiban legalábbis, hogy az ötletet eredetileg felvető Bánó József, volt képviselőházi alelnök indítványának megvizsgálására a Társulat először Hunfalvy elnökletével állított fel bizottságot, amely arra a megállapításra jutott, hogy „hirdetessék pályázat egy oly munkára, mely a magyar nemzet életének phasisait pragmatikailag fejtegesse, annak első feltűnésétől fogva a legújabb időkhöz”.¹⁵ Jóllehet „a magyar faj ethnologicus fejlődését tárgyaló mű” megírására ekkor nem került sor, a Társulat történetének monográfiája szerint „kétségtelen [...], hogy ez adta meg a gondolatát annak, hogy évek mulva, de ugyancsak a millennium alkalmából, Szilágyi Sándor korszakos nagy magyar történelmét kezdeményezze.”¹⁶

Hunfalvy Pál természetesen még ahhoz az autodidakta tudósgenerációhoz tartozott, amelynek tagjai a professzionalizálódás *előtti* korszakban tettek szert sokirányú műveltségre, és lényegében maguk váltak egy vagy (Hunfalvy esetében) több tudományág hazai megalapozójává, esetenként nemzetközileg is megbecsült képviselőjévé. A domidoctus – hazai felsőfokú jogi és teológiai stúdiumokat folytató, de egyetemet nem végző – Hunfalvy nemcsak a már említett hazai szakmai társulatoknak (Kisfaludy Társaság, Magyar Történelmi Társulat, Magyarországi Néprajzi Társaság) volt tagja illetve alapítója, de a nemzetközi tudományos vérkeringéshez is nem egy szálon kapcsolódott. A berlini királyi tudományos akadémia filozófiai-történelmi osztálya még 1873-ban választotta levelező

¹² „a nyelvtanulás és ismerés eszköze, nem célom... a török nyelvet is nem azért akarom tudni, hogy azt taníthassam, hanem [...] hogy országunk középkorát felfoghassam.” Idézi R. Várkonyi Á.: Magyar pozitívista történetesemlélet i. m. II. 18.

¹³ *Szilágyi*. S.: i. m. Szavait érdemes egybevetni Váczy Jánoséval, aki a „magyar tudományos élet egyik első rendű alakjától” még szélesebb célközönség előtt, a Vasárnapi Újság hasábjain búcsúzott: „a néprajzot történelmi alapon kidolgozni, s a fajrokonságot megállapítani: e cél mintegy önként következett előbbi működéséből, a mely már kezdetben is segítségül vette a történelem útmutatásait és adatait”. Váczy János: Hunfalvy Pál, 1810–1891. Vasárnapi Újság 38. (1891. dec. 6.: 49. sz.) 799.

¹⁴ Szathmáry György: Hunfalvy történelmi iskolája. Nemzet 5. (1886. dec. 2. reggeli kiadás: 333. sz.)

¹⁵ Századok 16. (1883) 391–392., 472–73.

¹⁶ Lukinich I.: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 61.

tagjává, majd levelező tagja lett a finn irodalmi társaságnak, a cseh királyi tudós társaságnak, a bécsi és berlini antropológiai társaságnak, a philadelphiai American Philosophical Societynek, az észti tudós társaság, a párizsi Société Philologique és a dallasi Trinity Historical Society pedig tiszteletbeli tagjául választotta.¹⁷ Hunfalvy és kortársai azért sem részesülhettek idehaza történelmi szakképzésben, mert az annak alapját jelentő történelmi szemináriumot¹⁸ csak az 1887–1888-as tanévtől, a Magyar Történelmi Társulat 1885. évi kongresszusán megfogalmazottak értelmében születő Trefort-féle reformok keretében vették be a hazai egyetemi képzésben.¹⁹ Mindezek fényében talán nem elhibázott leszögezni, hogy Hunfalvy Pál olyan társadalom- illetve szellemtudományi érdekeltiségű tudós volt, aki a humaniorák több területén alkotva a történetírás hazai professzionalizálódásának kibontakozásakor intézményes és közreműködői szempontból egyaránt tevékenykedett történészként és ekként is számon tartották kortársai, dacára iskolázottságának és elsődleges hivatali affiliációjának.²⁰

Miben állt Hunfalvy Pál újszerűsége, más szóval tudománytörténeti és historiográfiai jelentősége? E vonatkozásban életműve *egészét* szerves egységben érdemes vizsgálni, amelynek előrehaladtában egyre fókuszálódó figyelemmel törekedett tisztázni a hazai *népesség* kialakulását és történeti beágyazottságát, saját szóhasználatában és legnagyobb hatású munkája címét idézve: Magyarország „ethnographiájá”-t.²¹ Mielőtt rátérnénk a Hunfalvy-féle nemzet-, pontosabban

¹⁷ *Szily K.*: Hunfalvy emlékezete i. m. 9.; *Munkácsi Bernát*: Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes és igazgató tag fölött. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 15. k. 11. sz.) Bp. 1912. 113–114.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. IV. 1896. 1416–1419.

¹⁸ Az oktatás és kutatás egységén alapuló, európai és globális viszonylatban is mintaadó humboldti egyetemeszmény csak a 19. század második felétől kezdett el terjedni, jóllehet Leopold von Ranke már 1833-tól elindította történelmi szemináriumait a Humboldt alapította berlini egyetemen. *Stefan Berger* (with *Christoph Conrad*): The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe. Basingstoke 2015. 83–84.

¹⁹ *Marczali Henrik*: A történelmi felső oktatás. Századok 19. (1885) 180.; *Szentpétery Imre*: A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935 (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 4.) Bp. 1935. 508–514.; *Gunst P.*: Magyar történetírás i. m. 199–200.

²⁰ Az 1838-ban ügyvédi vizsgát tett Hunfalvy 1841-ben lett Bajza József (1832-től a történettudományi osztály rendes tagja!) ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd 1858-tól rendes taggá, 1883-ban pedig igazgató tanácsi taggá és az I. osztály elnökévé választották, miközben 1851-től haláláig elsőként vezette az Akadémia könyvtárát. *Fraknói Vilmos*: Hunfalvy Pál életéből. A pálya kezdete. In: Hunfalvy-album i. m. IX., XIV.; *Munkácsi B.*: Emlékbeszéd i. m. 11., 22–23., 45., 114.; *Domokos Péter – Paládi-Kovács Attila*: Hunfalvy Pál. (A Múlt Magyar Tudósai) Bp. 1986. 15.

²¹ „Mit akar az *ethnographia*, vagy *ethnologia* (Völkerkunde)? [...] Ha szorosán ragaszkodnánk a szók értelméhez, az *ethnographia* az a tudomány volna, melly a népeket leírja, úgy a mint vannak; az *ethnologia* pedig az, melly kutatja, hogyan lett a nép. De közönségesen egynek veszik a két szónak értelmét, s a tudomány mind azt kutatja, hogyan lettek a népek, mind le is írja azokat.” *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. Bp. 1876. 47. (Az ethnologia terminust egyébiránt egy magyarországi szerző, a *Völkerkunde* fogalmát kidolgozó August Ludwig Schlözerrel kapcsolatban álló Kollár Ádám Ferenc használta elsőként

ethnoszkoncepció jellemzőire és jelentőségére, érdemes előjáróban felsorolni azt a néhány központi tematikát, amelyre a historikus Hunfalvy érdeklődése is vissza-visszatérően irányult, és amely köré tudományos publikációs teljesítménye szerveződött, ahogy az a Századokban megjelentett írásaiban úgyszintén körvonalazódik és munkái ottani recepciójából is kibontakozik. Idő- és logikai sorrendben haladva ezek az alábbi főbb kérdéskörök: a *magyarok nyelvi* hovatartozása és *eredete*, viszonya a történeti *hagyományban* velük összekapcsolt *hunokéval*, ez utóbbival szoros összefüggésben a *székelyek eredete*, és végül, de egyre terjedelmesebb bizonyítóanyagon és bővülő historiográfiai perspektívában a *románság* (saját, leíró és értéksemleges szóhasználatában: rumunok/oláhok, lévén hogy az előbbivel a nyelvcsalád egészét nevezte)²² *kialakulása és története*.

Jóllehet Hunfalvy tudományos életművének koherenciája retrospektíve nyilvánvalónak látszik, életrajzírói szokás szerint egymástól világosan elkülöníthető és egymásra következő szakaszokra tagolják azt diszciplináris²³ vagy tematikai²⁴ rendezőelv szerint. Jelen tanulmány keretei között nem tekintjük és nem is tekinthetjük feladatunknak, hogy kimerítően tárgyaljuk, még kevésbé,

jogtörténeti munkájában: „Ethnologia [...] est notitia gentium popolorumque, sive est id doctorum hominorum studium, quo in variarum gentium origines, idiomata, mores atque instituta, ac denique patriam vetustasque sedes eo consilio inquirunt, ut de gentibus populisque sui aevi rectius iudicium ferre possint.” *Kollarius Adamus Franciscus: Historiae iurisquae publici Regni Hungariae amoenitates. I–II. Vindobona 1783. I. 80. Vö. Hans F. Vermeulen: The German Invention of Völkerkunde: Ethnological Discourse in Europe and Asia, 1740–1798. In: The German Invention of Race. Szerk. Sara Eigen – Mark Joseph Larrimore. New York 2006. 132.)*

²² „Rumun hazánkfiak ne vegyék rossz néven, hogy *rumun*-t írok és nem *románt*; hisz különbséget kell tennünk az oláh román, az olasz román, a francia román s a többi románok között. Ha nem haragszik a tirolisi »romauucs«, hogy így és nem románnak hívják, miért haragudnék a *rumun*, ha így és nem román-nak hívjuk? Eddig legalább még nem szoritotta ki a többi románokat Európából, hogy csak őt lehetne románnak nevezni.” *Hunfalvy Pál: Hogyan csinálódik némely história? Pillantások a rumun történetírásba. Bp. 1885. 5–6.* „A magyar tehát *oláh*-nak nevezi a rumunt, és *olasz*-nak az itáliai lakost; az *oláh* úgy mint az *olasz*, olyan népnév a magyar nyelvben, millyen a *német*, *lengyel*, *orosz*, *tót*, *rác*z stb. Azt szükséges megemlíteni, mert a kik az *oláh* nevezés ellen tiltakoznak, azt vélik, hogy vele megvetést fejez ki a magyar, s felejtik, hogy diplomaticus volt az a nevezés nemcsak nálunk, hanem a Havas elföldön is, mellyet *Ungro-Vlachia*-nak neveztek és neveznek máig.” *Hunfalvy P.: Magyarország ethnographiája i. m. 478.* Esetenként használta még a rumun, rumen, rumén alakváltozatot, ami azért sem meglepő, mert az addigi cirillről latin ábécére csak 1860-tól áttérő román helyesírás maga is számtalan változáson ment keresztül, amíg a 20. század elejére a fonetikus írásmód vált uralkodóvá. *Siegescu József: A román helyesírás története. Bp. 1905. 258–265.* Az etnoním hangalakjának magyar átírási gyakorlatáról és nehézségeiről vö. *Siegescu József: A „román” szó írása a magyar nyelvészetben. Egyetemes Philologiai Közölny 28. (1904) 485–488.*

²³ „I. pályakezdet (bölcészeti, jogi, esztétikai, görög filológiai tanulmányok), II. magyar összehasonlító nyelvtudomány megteremtése, III. nyelvészeti főalkotások és ethnológiai előtanulmányok, IV. magyar ethnológia megteremtése”. *Munkácsi B.: Emlékbeszéd i. m. 112.*

²⁴ „1847–1856: az embertudomány körvonalai; 1856–1864: etnikumtörténet és nyelvtörténet; 1864–1876: a magyarok eredete; 1876–1891: a szomszéd népek kapcsolatainak vizsgálata”. *Zsigmond G.: Hunfalvy és az embertudományok i. m. 207., 224., 230., 239.*

hogy értékeljük Hunfalvy teljes tudományos munkásságát és diszciplínaként eltérő hatástörténeti helyét, mindenesetre szükségesnek látszik legalább utalni arra, hogy tudományszakokként eltérő hangsúllyal ugyan, de jól érzékelhetően markáns, paradigmaváltó, esetenként „mítoszromboló” szerepet szokás tulajdonítani működésének. Leginkább nyilvánvaló ez a hazai nyelvtudomány terén kifejtett teljesítménye okán, amelyet újabban kifejezetten *paradigmatikusnak* értékelnek, amennyiben az összehasonlító nyelvtudomány hazai megalapozásával²⁵ előbb, az 1850-es években élesen szembefordult, majd az 1870-es évek közepétől, különösen pedig tanítványai révén a századfordulóra lényegében teljesen kiszorította korábbi domináns pozíciójából a liberális-romantikus nyelv szemlélet képviselőit.²⁶ Történeti megítélése szintén korszakváltó hatását húzza alá, amennyiben az intellektuális újítás iránti érzéke és a módszertani szigor kikényszerítésének érdeme kapcsolódik nevéhez az általa is kutatott témakörök korábbi és napjaink historiográfiai értékelésében egyaránt.²⁷ Paradox módon mégis szemléleti újszerűsége és módszertani felkészültsége az, ami nem teszi egyszerűvé szorosabban vett historiográfiai helyének pontosabb behatárolását. Nemcsak az imént idézett Békés Vera elemzéseiben tételeződik egyértelműen a nyelvészeti *pozitivizmus* hazai úttörőjeként, de a pozitivisták történet szemlélet

²⁵ Hunfalvynak köszönhető az első magyar nyelvtudományi periodika (Magyar Nyelvészet, 1856–1861) létrejötte, amelyet egymaga szerkesztett, finanszírozott, töltött meg harmadrészt tanulmányokkal (sőt jobbára maga is olvasott, amint azt önironikus szavait idéző nyelvész nekrológirójától megtudjuk. Lásd Szily K.: Hunfalvy emlékezete i. m. 7.). Az európai összehasonlításban is korainak számító szaklap megszűnése után az utódja, a mindmáig létező Nyelvtudományi Közlemények már az MTA finanszírozásában jelent meg 1862-től (amelynek szerkesztését 1879-től tanítványainak engedte át). *Zaicz Gábor*: Hunfalvy Pál és a „Magyar Nyelvészet”. In: Geotudományok. A Miskolci Egyetem Közleménye (A sorozat, Bányászat 61.) Miskolc 2001. 31.

²⁶ *Békés Vera*: A hiányzó paradigma. Debrecen 1997. 163–173., 191–202. „Ez a [Hunfalvy-féle nyelvészeti] koncepció szöges ellentétben áll a romantikus liberalizmussal: logikájában nem tűri meg sem a partikularitást, sem a modalitást; tudománytalannak, *tehát* jogosultatlannak minősíti a metafizikai, azaz transzcendentális szempontot; elvei helyes voltának kizárólagosságáról és tévedhetetlenségéről való meggyőződése, és ebből fakadó morálfelfogása pedig érvényteleníti az urbanitást [dialogicitást].” *Békés V.*: Hiányzó paradigma i. m. 168.

²⁷ „az eredetkérdéssel a hún rokonsággal összefüggő problémacsoport kritikai feldolgozása felé *Hunfalvy* tette meg az első lépést. Az ő hyperkritikus, de hitteli merész támadása nyitotta meg a módszeres kritika érvényesülésének útját. Ez teszi fellépését a magyar történettudomány történetében korszakos jelentőségűvé, noha tárgyi eredményei – mai tudásunkkal mérve – nagyon is problematikus értékűek.” *Hóman Bálint*: A magyar hún-hagyomány és hún monda. A Magyar Tudományos Akadémia Röck Szilárd-jutalmával kitüntetett pályamunka (1925). In: *Uő*: Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 49. „Hunfalvy jelentősége nem abban fogható meg, hogy tagadta a hun származást – hiszen előtte ezt megtették már mások is –, és nem is abban, hogy vadonatúj megoldással próbálkozott volna. Fontosságát az adja, hogy elsőként alkalmazta a kora színvonalán álló forráskritikát [...]. Másrészt [...] a székelykérdésre irányította a figyelmet, és olyan vitát indított el, ami ugyan több mindent tisztázott, a hullámai azonban még napjainkban sem ültek el egészen.” *Kordé Zoltán*: A székelykérdés rövid története. In: Székelyföld története. I–III. Szerk. Benkő Elek – Egyed Ákos. Bp. 2016. I. 110–111.

hazai jelentkezését részleteiben körüljáró R. Várkonyi Ágnes munkája is feltűnően sok figyelmet szentel reformkori és 1850-es évekbeli munkásságának. Hangsúlyos említést kap, hogy a reformkorban „a legjelentősebb előrelépést az elmélet területén Hunfalvy Pál tette meg”, az 1850-es évek elején pedig „a pozitivistista történetfelfogás jegyében véli tudományá alakítani a históriát és feltárni a hazai múlt valóságát”: tudniillik „a történettudományt a társadalomtudomány segédtudományának tekinti, a múlt szociológiájának, mint a pozitivisták”.²⁸ Messzire vezetne és e tanulmányban terjedelmi okok miatt nincs arra lehetőség, hogy a pozitívizmus változatai és a történetírás 19. századi praxisának szövevényes kapcsolatát akárcsak áttekintésszerűen is vázoljuk.²⁹ Amennyiben az előbbi válfajait alapvetően a természettudományok mintájára *törvénykereső* és *előrejelzésre* törekvő, a múlt megismerését a társadalomtudományi szemlélet jegyében tételező *szcientista* felfogásnak és gyakorlatnak értelmezzük, akkor kijelenthető, hogy a 20. század fordulója előtt ebben a formában sem Nyugat-Európában, sem másutt nem sikerült intézményesülnie, miközben a 19. századi történetírás alapvetően a hermeneutikai bázisú forráskritikán nyugvó, idealista szellemiségű és döntően politikatörténeti fókuszú historizmus jegyében vált szaktudományá.³⁰ (A 19. századi „pozitivisták” bírálói külföldön és idehaza is

²⁸ R. Várkonyi Á.: Magyar pozitivistista történet szemlélet i. m. II. 144., 373. Várkonyi mindekelelt Hunfalvynak az Új Magyar Múzeum első számában leközölt, műfaját tekintve társadalomtudományi („bölcselemi-országászati”) programírása befejező részére utal: „A szellem nemcsak egyediségi hanem közös emberiségi alapot keresvén, az *embert* és a *történeteket* fogja mind a tiszta tudomány, mind az országászat kedvéért tanulni. [...] Az ember- és történet-tudományt tehát nem csak magáért, mert tudomány, szeressük és miveljük, hanem az országászat kedvéért is, mely attól felvilágosítást és útbaigazítást követel.” *Hunfalvy Pál: Igaz arany bulla. Intő és buzdító szöveg, bevezetésül. Új Magyar Múzeum* 1. (1850) 116., 118. A forradalom után a tevékenységét újrakezdő (ám 1858-ig törvényen kívüli állapotban működő) Akadémia néhány tagja által létrehozott, lényegében az intézet elsődleges publikációs fórumának bizonyuló lap Hunfalvy fenti írásával indult, majd a magyar őstörténet apropóján kezdődő, ám hamarosan átfogó tudományfilozófiai vitává szélesülő nézetek ütközőterévé vált. A folyóirat hasábjain 1850–51-ben döntően Toldy Ferenc, Wenzel Gusztáv és Szontagh Gusztáv között lezajlott polémiát (ún. „Tudomány, magyar tudós vita”) R. Várkonyi Ágnes óta többen is többfajta tudománytörténeti kontextusba helyezték. Legújabbán és historiográfiai áttekintésben lásd *Mester Béla: Vita a magyarok őstörténetéről Világos után*. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.) Szerk. Sudár Balázs et al. Bp. 2014. 349–358.

²⁹ A hazai történészek közül Pauller Gyula értekezett a pozitívizmusról az 1870-es évek első felében *elméleti* szempontból (mind az akadémiai székfoglalóként elmondott beszéde, mind Auguste Comte történeti értékeléséről írott tanulmánya a Századokban jelent meg), saját szakmai praxisában viszont – ahogy hazai kortársai – ő sem a törvénykereső pozitivistista módszertant érvényesítette. Vö. *Lederer E.: Polgári történetírás* i. m. 34–36.; *Romsics I.: Clio bűvöletében*. i. m. 133–135.

³⁰ *Gérard Noiriel: A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományá válásától napjainkig*. Ford. Czoch Gábor et al. Bp. 2001. 78–93. Ugyanerről az első 19. századi történész szaklapok kapcsán vö. *Claus Møller Jørgensen: Scholarly Communication with Political Impetus: National Historical Journals*. In: *Setting the Standards*.

előszeretettel rótták fel előbbiek tevékenysége kapcsán a parttalan adathalmazozást és faktográfát. A fogalmi tisztázatlanság előidézője azonban részben szemantikai, amennyiben a korban általánosan elterjedt *pozitív* jelzőt a *tény*, *tényszerű*, *tárgyilag*, *objektív*, *a posteriori* értelemben használták.)³¹

Visszatérve Hunfalvy Pál tudományfelfogásához, és rátérve immár nemzetkonceptiójának értelmezésére, legelőször a kettő kapcsolatát érdemes tisztázni. Talán nem jogosulatlan párhuzamot vonni a „szcientizmus” értelemben vett pozitivizmus 1870 után elkezdődő nyugat-európai elbizonytalanodása, szétfejlődése és (ideiglenes) térvészése,³² valamint Hunfalvy tudományos érdeklődésének fokozatos fókuszálódása, tematikai *specializálódása* között. Ahogy azt a működésének társadalomtudományos aspektusait a legátfogóbb eszmetörténeti kontextusban vizsgáló Zsigmond Gábor megfogalmazza: „Hunfalvy történeti kutatásaiból nem válhat az 1870–80-as évek *embertudománya*. Történeti módszerének megbízhatósága azonban lehetővé teszi, hogy most már nem mint a későbbi szintézis első fejezeteként, önálló mű szülessen a magyar nép *etnogenezisének* kérdéséről. Ez a felfogás annak felismerését jelentette, hogy Hunfalvy *etnográfáját* nem kívánja a magyar társadalom történetének *szintézisévé* tenni, annak azonban részévé.”³³ Hunfalvy ugyanis az 1840-es évek derekán még a „társadalmi országászat” kimunkálásán fáradozik,³⁴ hogy az 1850-es években már inkább a nemzet ismerveivel kezdjen behatóbban foglalkozni. „Mi teszi már nemzetnek egyediségét?” – exponálja a problematikát fentebb idézett programírásában,

Institutions, Networks and Communities of National Historiography. Szerk. Ilaria Porciani – Jo Tollebeek. Basingstoke 2012. 74., 76.

³¹ Vö. *Thienemann Tivadar*: A pozitivizmus és a magyar történettudományok. Minerva 1. (1922) 9–10.; *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történetnézete. (Stúdium Könyvek 67.) Bp. 1970. 85–86.; *Charles-Olivier Carbonell*: L'Histoire dite positiviste en France. Romantisme 21–22. (1978) 182–183. Az MTA 1854. január 23-i kisgyűlésén elhatározott szakszerű hazai forráskiadás elindítása mellett (amely a még az évben létrejövő Történettudományi Bizottság egyik legfőbb feladata lett) például az alábbiképp érveltek: „illy gyűjtemény’ megindítása által a’ kutatótanulmányozásra ’s históriánkban a’ pozitív irány’ erélyesb kifejlődésére haszon”. Idézi *Lukinich Imre*: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történettudomány. In: A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. I–II. Bp. 1926. I. 133.

³² *R. Várkonyi Ágnes*: Buckle és a magyar polgári történetírás, Századok 97. (1963) 629 skk.; *R. Várkonyi Á.*: Pozitivisták történetnézete i. m. 190–203.; *Ernst Breisach*: Historiográfia. Ford. Baics Gergely. Bp. 2004. 279–294.; *Erős Vilmos*: Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Bp. 2015. 111–117.

³³ *Zsigmond G.*: Hunfalvy és az embertudományok i. m. 234.

³⁴ „Munkaosztáson keletkezik a’ társadalom, ez tehát két elemet foglal magában, munkát és embert. [...] A’ társadalmi tudomány, ha lehet belátás e’ dologban ’s van akarat cselekedni ’a belátás szerint, előbb a’ munka’ létezését [szervességét] kutatja, hogy törvényeit megtalálja [...] azután a’ dolgozó embert vizsgálja munkaosztás és egyesítés után kelt osztályaiban, hogy a’ függést melybe az a’ társadalomban szükségképen jut, felismerhesse [...]” *Hunfalvy Pál*: Országgazdászati tájékoztató. In: Ellenőr. Politikai zsebkönyv. Szerk. Bajza [József]. Németországban 1847. 159.

amelyet rögtön két részre is bont, megkülönböztetve annak az egyéntől független, azaz *közösségileg* hagyományozódott valamint az *egyéni* aktivitásától függő komponenseit. „Az [mit leginkább és legelőbb nemzetnek kell ápolnia és idomítania] a nemzetnek *nyelve, történetei, művészete, és bölcselme*. [...] De itt is, mint minden tájékán az életnek, olyanra találunk, mi nem függ tőlünk, mint *nyelv* és az *ős történetek*, s olyanra, mi tőlünk függ, mint *művészet és bölcselme*; tehát itt is, mint egyéb munkálkodásban, azt, mit nem magunktól birunk, legnagyobb és leghűbb szorgalommal őrizni, gyűjteni, és okos felhasználás által becsessé tenni, azt pedig, mi tőlünk függ, az elme tehetségeinek legnagyobb megfeszítésével kiállítani és fejleszteni kell.”³⁵ Hunfalvy felfogásában tehát egyrészt a nemzettudat *kollektív megelőzöttsége* hangsúlyozódik, másrészt annak biztosítójaként a nyelv és az őstörténet játszanak kiemelt szerepet.³⁶ E *paradigmatikus* meggyőződése lényegében a későbbiekben sem fog változni, amennyiben a nemzetek létrejöttének és későbbi alakulásának feltárását is szorosán a *nyelvek történetéhez* köti.³⁷ Szándékosan használtam az imént a paradigmaticus jelzőt, mivel úgy tűnik, hogy a magyar nemzeti irodalom 19. századi fogalmi rendszereit rekonstruáló S. Varga Pál által *hagyományközösségi paradigmaként* bemutatott koncepció³⁸ jól alkalmazható Hunfalvy Pál nemzetfelfogására is, amennyiben annak legfőbb ismérve a saját nyelven létrejövő és továbbadott, a külső hatások által folytonosan változó, de éppen az idegen hatások sajátta alakítása révén folyamatosan meg is újuló műveltség (értsd: kollektív

³⁵ Hunfalvy P.: Igaz arany bulla i. m. 100–101.

³⁶ Szemben az *állammal*, ahogy annak esetleges, illetve másodlagos szerepére külön e helyütt is kitér. „Tartozik hozzá a nemzetnek állami szerkezete is ott, hol az a nemzet saját intézkedései után fejlődik: de minthogy azt külről is lehet sőt szokták is többnyire a nemzetre tolni, azért ily esetben az állami szerkezet oly kevésé teszi a nemzeti egyediséget [...]” Hunfalvy P.: Igaz arany bulla i. m. 101. Más, későbbi írásaiban is világossá tette, hogy az államnak a társadalomhoz képest korlátozott szerepet tulajdonít. „A társadalom az emberi műveltségnek általános képviselője, s azért lehet oly határtalan, mint maga a műveltség [...]. Az állam az emberi jognak képviselője, mely a társadalom mozgató erőjé úgy össze akarja egyeztetni, hogy az egyes emberek az érdekek tusában nemcsak lehetőleg keveset szenvedjenek, hanem inkább gyarapodjanak is; azért az állam nem is lehet oly határtalan mint a társadalom, minthogy a jog is meg van határozva és határolva.” Hunfalvy Pál: Új tudományok új előítéletek megadálék a finn-ugor népek történeteihez. Nyelvtudományi Közlemények 14. (1878) 18–19.

³⁷ „A nemzet lesz nyelve, hite és társadalmi szerkezete által. E három közt a nyelv az első; ez a nemzetnek születése és, ha szabad így mondani, életének fája is. [...] A különös nyelvet beszéllők teszik az illető különös nemzetet, a mellynek első töje bizonyosan testi származás utján keletkezett és szaporodott. [...] De a mint utóbb a nemzet más nemzetek hatása alá kerül, azonképp a hitfogalmak és kifejezések is módosulnak: de a nemzet megmarad, a míg nyelvét megtartja, s az új hitet is belé oltja a nyelvébe. [...] Utóbb, a mint ez [ti. az őstársadalmi szerkezet] más nemzetek hatása alá kerül, a társadalmi szerkezet is módosulni fog; lehet, hogy idegen szerkezetbe is szorúl: de a nemzet megmarad, a míg nyelvét megtartja, mert az új szerkezet szavait is befogadja a nyelvébe.” Hunfalvy P.: Magyarország ethnographiája i. m. 48–50.

³⁸ S. Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban. Bp. 2005. 275–613.

tudáskészlet) hagyományozódási folyamat.³⁹ A félreértések elkerülése végett fontos aláhúzni, hogy Hunfalvy szigorúan *ethnoszletnikumot* értett nemzeten, amelyet 1876-os monográfiájában terminológiailag is határozottan elkülönített az *ország lakosság* értelmű jogi-territoriális népfogalomtól.⁴⁰ Tekintettel arra, hogy a hagyományközösség lényege a *külső* hatások *sajáttá* tétele általi folytatólagos megújulás, így az ennek logikáját követő nemzet-konceptió szükségképpen dinamikus, következésképp az ekként értett nemzet nem csupán a természetes reprodukció és a külső sorscsapások, hanem hangsúlyosan legalább annyira a *nyelvi* hagyományba belépők vagy onnan kiszakítottak révén gyarapszik vagy fogyatkozik.⁴¹

³⁹ Hunfalvy a nyelv előzetesen adott kollektív tudáskészlet mivoltára és az egyéni teljesítmény hagyományelsajátító és -átalakító *kölcsönhatására* már korai, 1840-ben megjelent írásában reflektált. „A’ nyelv nemcsak eszköze és társa a’ mívelődésnek általában, hanem különösen is minden nemzetnek az, mi gyümölcsnek a’ föld, mellyben termett. A’ nemzet’ saját érzeménye, vágya, reménye és emlékezete, tudása és hite, nyelvében van lerakva, az egyedek azon köztárból merítenek, ’s mit meggazdálkodhatnak vagy hozzá szerezhetnek, abba teszik le mindnyájan.” Idézi S. Varga P.: Nemzeti költészet i. m. 452. Csak utalni tudok rá, hogy a hagyományközösségi irodalomfogalom alapja a *poézis*, az egyes nyelvek kezdeti állapota és a népköltészet értelmében, szemben az *eredetközösségi* irodalomfogalom talapzatát alkotó *literatúrával*, amelyben azt az egyéni alkotóerő (erudíció, teremtő képzelet) hozza létre. S. Varga Pál: Mi a nemzeti irodalom? Mitől nemzeti az irodalom? In: Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban. (Csokonai Könyvtár 35.) Szerk. Bényei Péter – Gönczy Mónika. Debrecen 2005. 244–256. Hunfalvy a művészet nemzeti szellemre kifejtett hatásai közül, talán korántsem véletlenül épp a *költészetnek* tulajdonítja a legfontosabb szerepet: „a költészet a nyelvet használván anyagúl, mely által műveit kifejezi, már ennél fogva kénytelen oly egyedi és nemzeti lenni, mint csak a munkálkodó szellem az lenni tud. [...] Ha lefordítjuk a költőt, az némileg magunká lett; művei mintegy saját nemzetünk műveit szaporítják [...]. Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy a költészet a nemzeti szellem legnagyobb nyilatkozása, s ennél fogva ő a nemzetiségnek legfőbb tényezője.” Hunfalvy P.: Igaz arany bulla i. m. 105.

⁴⁰ „A magyar nyelvben két szó felel meg a görög *ethnosznak*, *nép* és *nemzet*. A nép tágabb jelentésű a nemzetenél. Magyarország népe magában foglalja az ország összes lakosságát, de ez annyi nemzetre oszlik, a hány nyelv uralkodik az országban. [...] A *nép* fogalmában az ország, a tartomány, a föld a fő ismertető; azért a *népség* is ezekre vonatkozik; továbbá *népes*, *népesség* a lakosság sűrűségét fejezi ki. Nálunk a latin *natio* inkább a nép értelmében járt; [...] a *magyar nemzet* nevén akkor a nemességet értik vala [...] utóbb a politikailag teljes jogu népet, akármmilyen nyelvű volt, *Magyarország nemzetének* nevezgeték. Ma is szokás mondani: Magyarországnak egy t. i. politikai nemzete, de több nemzetisége van.” Hunfalvy P.: Magyarország ethnographiája i. m. 47–48.

⁴¹ „De a nemzet nemcsak származás útján szaporodik és halálózás által fogy, hanem hozzáragaszkodás és tőle elszakadás által is szaporodik vagy fogy. A nyelv nem születik az emberrel, ő azt utóbb szüléjítül, társaitul eltanulja; sőt régi társai változtával, új társaitul új nyelvet is tanulhat, s ez által anya-nemzetétül elszakad és fogadott nemzetébe lép be. [...] A ki a nemzeteknél csak a természetes szaporodást, tehát a testi származást tekinti, az nem ismeri a nemzetek életét. A hozzáragaszkodásnak eszközlése sokféle; lehet magasabb műveltség, lehet nagyobb erő, lehet nagyobb szám s viszontag: az eredmény ugyan az

Az általa „hozzáragaszkodás” és „elszakadás” szavakkal megnevezett nyelvi *asszimiláció* és *disszimiláció* folyamatai iránti érzékenység egyfelől természetesnek tűnhettek fel a német anyanyelvű szepesi szász születésű Hunfalvy előtt,⁴² másfelől ismét csak azt nyomatékosítják, hogy nemzetfelfogása centrumába a nyelv mint *kollektív hagyományösszeség* elsajátíthatóságát helyezte, és ezzel szembekerült egyrészt az ahistorikus nemzetfelfogással, másrészt a nemzetet fiziológiai kritériumokkal azonosítókkal.⁴³ Mindezek fényében lesznek érthetőbbé polémiái azokkal, akik az anyagi kultúrából vagy életmódból fakadó kritériumok,⁴⁴

marad mind a szaporodásra, mind a fogyásra nézve.” *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. 49.

⁴² Aki 1841-ben megjelent visszaemlékezése szerint nemcsak nem ismerte, de kifejezetten *idegennek* érezte kezdetben magától a magyar nyelvet és kultúrát, amíg főiskolai tanulóéveiben meg nem ismerkedett Széchenyi könyveivel, majd Berzsenyi, Kisfaludy és Kölcey költészetével, melyek hatására diáktársaival együtt „mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar művelődésért”. *Hunfalvy Pál*: Emlékezés Készmárkra (Az Athenaeum 1841-ki folyamában). In: *Uő*: Tanulmányok. Bp. 1873. 49. Családnevét már magyarosan használta, amikor öccsével 1841-ben közösen kérvényezte Pest-Pilis és Solt vármegyénél, hogy Hunsdorfer helyett Hunfalviként használhassák, amit az Udvari Kancellária 1842. február 17-én engedélyezett (később pedig mindketten *y* végződésűre módosítottak). *Domokos P. – Paládi-Kovács A.*: Hunfalvy Pál i. m. 20.

⁴³ „A mint én felfogom a népet és nemzetet, abban az anthropologicus vagy inkább zoologicus leírások igen keveset nyomnak. Nem az agy idomai, nem a hajnak növése, nem a bőrnek színe teszi az embert, a népet, hanem a nyelv és társadalmi lét. Ethnographiámban tehát igen kevés hely jut annak, hogy miféle állatban mutatja a *természet* az embert: annál több jut annak, hogy millyennek mutatja őt a *történelem*, vagyis, millyennek mutatja maga magát.” *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. VI. (Kiemelések tőlem. – L. L.)

⁴⁴ Az utóbbiak közé tartozott a turáni nyelvcsalád elméletét kidolgozó Max Müller, aki evolucionista szemlélettel a nyelvek grammatikai komplexitását beszélők társadalmi-gazdasági fejlettségével magyarázta, amit Hunfalvy a társadalomtörténeti folyamatok egyetemes érvényűségének érve alapján vetett el. „Müller szerint a nyelvek háznépiek (patriarchalisok), milyen a sinai, nomádok, mint a turániak, és államiak, mint az árja és sémi nyelvek. Lehet-e ez osztályozási alap? Az emberi nem általában háznépekből áll, melyek törzsekre, nemzetségekre nagyobbodnak, a melyeket csak a nyelv közössége tart össze. [...] A nyelvek mind bizonyosan a vadászat és halászat korában támadának; a nyelvek eloszlása is vagy abban, vagy a marhalegeltetés korában kezdődék. Ha tehát a háznépet és az életmódot teszik a nyelvek osztályozási alapjának venni: valamennyi nyelv a föld kerekéségén háznépi és nomád nyelv.” *Hunfalvy Pál*: *Outlines of the Philosophy of Universal History, applied to Language and Religion* by Christ. Charles Josias Bunsen. [...] 1854. Nyelvtudományi Közlemények 2. (1863) 458. „Ha meggondoljuk, hogy minden úgy nevezett, eredeti nyelv olyan korban képeződött, a melyben az illető nemzet a társadalmi fejlődés legelső fokán áll vala; ha meggondoljuk továbbá, hogy máig is nomádok vannak nyelvbeli különbség nélkül, példának okáért Arábiában a sémiek között, némileg a hindu cigányok egész Európában; a nomád életből semmiféle különös nyelvjellemet kimagyarázni nem lehet.” *Hunfalvy Pál*: *Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 6. (1875: 6. sz.) 11–12.

illetve a biológiai tényezők elsődlegességét⁴⁵ képviselték a nemzet ismérveit kutató tudományos diskurzusban.⁴⁶

Lássuk ezek után Hunfalvy tollából a Századokban megjelent és a különféle munkáiról ugyanott leközölt írásokat. A történész szakfolyóiratban 1876-ban kezdett el publikálni és a halálát megelőző esztendőig lényegében folyamatosan (leszámítva 1880-at, valamint az 1882 és 1885 közötti⁴⁷ éveket), olykor évente többször is közölt itt írást. Az élete utolsó tíz esztendejében megjelent publikációinak nagyjából húsz százaléka már a Századok hasábjait gazdagította.⁴⁸ A számításaim szerint e helyütt leközölt írásai összterjedelme 437 oldalt tesz ki, melyek esetenként egy-két oldalas pótlást vagy (válasz)nyilatkozatot,⁴⁹ döntően azonban tartalmaz, átlagosan másfél nyom-

⁴⁵ „Az agy idomának nincsen semmi köze a nemzettel, az agytan tehát nem része az ethnológiának, hanem csak az anthropológiának; ez továbbá természettudomány, de az ethnologia nem lehet az. [...] Bagehot a nemzetek eredetéről szól, vagyis a természetes kiválasztásnak és átöröklésnek befolyásáról a politikai községek képződésére értekeznek. [...] Legelőször is azon akadunk fel, hogy egynek van odaállítva: *nemzet és politikai község*. [...] Az európai tapasztalás mutatja, hogy *egy* nemzet is *több* politikai községet tehet, s viszont *egy* politikai községbe több nemzet tartozhatik. [...] Bagehot [...] a nemzetet és a politikai községet egynek tartván, szinte nem is tudja, hol és miben keresse a nemzetek támadását. Az angol társadalomból kiváltak alapítván Új Angliát, egy kész és már nagyon fejlett nemzet számára csak új lakhelyet kerestek, mint valamely régi görög megszállás, vagy colonia. Ilyen gyarmatozás nem teremt új nemzetet, hanem csak új politikai községet teremthet a meglévő nemzet számára.” *Hunfalvy Pál: Új tudományok* i. m. 11–12., 17. „A fajok elenyésznek a nemzet fogalmában: mert a fajok csak a zoologiai substratumát teszik a nemzetnek, melyet a nyelve, műveltsége, társadalma, tehát *mind nem zoologiai dolgok*, képeznek.” *Hunfalvy Pál: A székelyek. Felelet a székelyek scythahún eredetűségére*. Bp. 1880. 7.

⁴⁶ Lényegében a fentebbi gondolatmenetet fejtette ki összefoglalóan 1881-ben Berlinben az V. Orientalista Kongresszuson is, ahol elvi érvénnyel hangoztatta, hogy a nemzet/nemzetiség/ethnosz legfőbb ismertetőjegye a nyelv, amely azonban, a valláshoz hasonlóan nem függ fizikai-antropológiai sajátosságoktól. *Hunfalvy Pál: Ueber das bildende Princip der Nationen*. In: *Abhandlungen des fünften internationalen Orientalisten-Congresses*, gehalten zu Berlin im September 1881. Berlin 1882. 51–53.

⁴⁷ Talán nem teljesen véletlen az egybeesés, hogy lényegében ebben az időszakban zajlott – Hunfalvy aktív részvételével – az ún. „ugor-török háború”. *Munkácsi B.: Emlékbeszéd* i. m. 74–87.; *Pusztay János: Az ugor-török háború*. In: *Úó: Az „ugor-török háború” után*. (Gyorsuló idő) Bp. 1977. 92–107.

⁴⁸ Művei bibliográfiáját Hellebrant Árpád állította össze és tette közzé a Hunfalvy-albumban, amelynek 284 tételét a Szily Kálmánra is támaszkodó Munkácsi Bernát még további hattal (köztük posztumusz monográfiájával) egészítette ki fentebb említett emlékbeszéde végén.

⁴⁹ *Hunfalvy Pál: Pótlás Réthynek »az oláh nyelv és nemzet megalakulása« című műve ismertetéséhez*. Századok 21. (1887) 851–852.; *Hunfalvy Pál: »Alternatívák a rumén ethnológiához«, írta Hermann Antal*. Bp. 1890. Századok 24. (1890) 353–354.; *Hunfalvy Pál: Nyilatkozat*. Századok 11. (1877) 776–777.

dai ív terjedelmet (24 oldal) ölelnek fel, de közel százoldalnyi értekezés⁵⁰ is akad közöttük. „Műfaji” tekintetben zömmel önálló tanulmányokra és ismertetésekre bonthatók, ám leggyakrabban az itt leközlött tanulmányai is a tárgyalt témával foglalkozó valamely hazai vagy külföldi specialista írásának/írásainak, esetleg többükéinek is az ismertetéséből, általában bírálattól indulnak ki, a szigorúan vett ismertetéseiben pedig mindig hozzáfűzi a recenzeált munka révén felmerülő problémára, forrásértelmezésre vonatkozó saját szuverén meglátásait, kritikáját. A legelső Századokban lehozott írása tulajdonképpen az ethnosztörténeti nagymonográfiájának egyik fejezete, legutolsó itt közzétett tanulmánya pedig majdani, már csak posztumusz megjelenő történeti monográfiájának két fejezeteként íródott.⁵¹ A történetírás hazai professzionalizálódásának szempontjából nem érdektelen rámutatni, hogy Hunfalvy kifejezetten történelmi tárgyú írásait nemcsak a Századok alapítása előtt, de azt követően is adta más periodikáknak, sőt napilapoknak.⁵² Szimptomatikus e vonatkozásban vélhetően az is, hogy épp a Századokban találta szerencsésnek leközlölni és fogadta el tőle a szerkesztő a csak érintőlegesen történeti érdekelttségű ismertetését egy finn hungarológusnak magyarországi utazása apropóján készült országismertetőjéről vagy az „utolsó magyar polihisztor” halászati nagymonográfiájáról.⁵³ Az előzőeknél szorosabbi kapcsolatba hozható a szaktudománnyá váló történetírás tematikai látókörével, de a korszak jobbára politikatörténeti fókuszú történeti érdeklődési körébe szintén távolabbról illeszkedett Pesty Frigyes helységnev-történeti és Alexics György nyelvtörténeti munkájáról írott ismertetése.⁵⁴ E legutóbbi átvétel bennünket ahhoz a figyelemre méltó tematikai

⁵⁰ *Hunfalvy Pál*: Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben. Századok 13. (1879) 510–518., 541–563., 668–688., 717–761.

⁵¹ *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiai képe a frank-német uralkodás korában. Századok 10. (1876) 357–383. a *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. 30–35. §-ával, a *Hunfalvy Pál*: A magyar nemzeti krónikák. Századok 24. (1890) 377–395., 457–467., 537–543. pedig *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. I–II. Bp. 1894. 8. és 9. fejezetével egyezik szó szerint.

⁵² Így az általa szerkesztett lapokon, a Nyelvtudományi Közleményeken, Literarische Berichte aus Ungarn és Ungarische Revue-n kívül főleg az Akadémiai Értesítőbe, Pesti Naplóba, Budapesti Szemlébe és a Nemzetbe.

⁵³ *Hunfalvy Pál*: Magyarország és népe. Negyven Utazasi levél. Irta *Jalava Antal*. Magyarország térképével. Helsingfors 1876. (Unkarin Maa ja Kansa. Neljäkymmentä matkakirjettä, tehnyt Anati Jalava: Liitteenä Unkarin valtakunnan Kartta). Századok 11. (1877) 256–265.; *Hunfalvy Pál*: Herman Ottónak magyar halászati könyve, nyelvi, társadalmi, néprajzi és régészeti tekintetben. Századok 12. (1888) 216–241. A diszciplináris korlátok viszonylagossága ez idő tájt mindenesetre a kortárs európai szaklapokat is jellemezte. Vö. *Møller Jørgensen, C.*: National Historical Journals i. m. 74–75.

⁵⁴ *Hunfalvy Pál*: Magyarország helynevei. Történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Irta Pesty Frigyes. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. I. kötet. Bp. 1888. XXIII. Ára 3 frt. Századok 22. (1888) 448–462.; *Hunfalvy Pál*: Magyar elemek az oláh nyelvben. Irta Alexics György. Külön lenyomat a Magyar Nyelvből. A Magy. Tud.

sajátosságához, hogy a Századokban lehozott Hunfalvy-írások közel kétharmada (11 szöveg) kifejezetten arra az egyetlen, ám annál szövevényesebb kérdéskörre irányult, amely élete utolsó másfél évtizedében a leginkább foglalkoztatta: nevezetesen a románság eredetét és az azt tárgyaló egyre bővülő historiográfiát boncolgatta bennük,⁵⁵ miközben részben ezekben is található más, érintőlegesen kapcsolódó problematika, illetve a más témáknak szentelt írásaiban is rendre előkerült a román etnogenezis kérdése.⁵⁶

Hunfalvy persze az előbb felsorolt, látszólag kevésbé szaktörténelmi írásai-
ban is az általa „ethnographiai”-nak nevezett kérdéskör tematikai csomópont-
jainak egyikét vagy másikat vette bonckése alá. A hazánkban járt finn hun-
garológus országismertetése ürügyén nemcsak a magyar nemzetkarakterre
vonatkozó észrevételeket is érintette, hanem a finn-magyar nyelvrokonság és
annak vélelmezett magyarságellenes osztrák kormányzati támogatása okán
sajtópolémiába keveredett Kossuthtal.⁵⁷ Herman Ottó nagymonográfiáját be-
mutatva a halászat és vadászatra vonatkozó szókinccs alapján a magyar nyelv
és ethnosz ugor eredetét látja újfent megerősítve, miközben társadalomtörté-
neti argumentációra támaszkodva veti el, hogy „a törzsökös magyar telepeken
a halászság mindenkoron szabad volt.”⁵⁸ Pesty Frigyes munkája apropóján a

Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott munka. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyom-
dája. 1888. Ára 80 kr. Nagy 8-ad rét, 137 lap. Századok 22. (1888) 750–758.

⁵⁵ Munkácsi Bernát összesítése szerint a román etnogenezis és történelem témakörében
élete utolsó tizenöt esztendejében Hunfalvy harminchárom írást, köztük nem egy több száz
oldalas német nyelvű monográfiát publikált. Ezekhez hozzáveendő továbbá az 1867-ben a
Nyelvtudományi Közleményekben, ill. 1872-ben a Pesti Naplóban publikált öt írása, melyek
nagy részét Robert E. Roesler írásait ismertetik. *Munkácsi B.*: Emlékbeszéd i. m. 96–105. Leg-
utolsó papírra vetett sorai is e tárgykört gazdagították szó szerint értve, mivel halálos ágyán,
élete utolsó óráiban is (a már csak Réthy László gondozásában kiadott) monográfiáján,
Az oláhok történetén dolgozott.

⁵⁶ Érdekes ellentmondás, hogy a hazai historiográfiai összefoglalók éppen a románok törté-
nelme és a velük kapcsolatos történetírás terén kifejtett, az életmű egésze szempontjából is
fajsúlyos, a történelmi/historiográfusi *oeuvre* vonatkozásában pedig döntő súlyú teljesítmé-
nyét nem szokták megemlíteni. E tekintetben kivétel egy lábjegyzet erejéig: *Erős V.*: Modern
historiográfia i. m. 346.

⁵⁷ A Kossuth névvel való visszaélés történetét többen is feldolgozták (*Frank Tibor*: Egy
emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820–1892. Bp. 1985. 61–63.; *Domokos P.*
– *Paládi-Kovács A.*: Hunfalvy Pál i. m. 141–146.; *Békés V.*: Hiányzó paradigma i. m. 193–194),
ezért itt csak a Hunfalvy történelmi ítélőképességét kétségbe vonó kossuthi felvetésre adott
válaszát emelném ki: „jól meg tudom különböztetni a *kütfőket* a *véleményektől*. Amazokkal
igen is gondolok, ezekkel nagyon keveset törődöm. A *kütfőket*, tehetségemhez képest, kuta-
tom, bírálgom, hogy belőlök valami tudományost meríthessek: a véleményeket vélemé-
nyeknek hagyom.” *Hunfalvy P.*: Nyilatkozat i. m. 777.

⁵⁸ *Hunfalvy P.*: Herman Ottó i. m. 228. „Szabad halász, azaz olyan, a ki a saját vizében maga
számára, senkinek attól bért vagy adót nem adván, halászott, csak birtokos lehet vala. A bir-
tokosok számát pedig a királyon és püspökökön, káptalanokon, birtokos szerzeteseken kívül
a magán, úgy nevezett, nemes birtokosok, a szabad királyi városok, a szabad kerületek, a
Székelység és Szászország tették. Ezek lehettek szabad halászok is; más szabad halász nem

diszciplináris határokat relativizálva és a tudományos megismerés korlátait elismerve arra jutott, hogy a történésznek nem annyira a „kifejlett nyelvészet” eredményeire, mint inkább önerőből megszerzett nyelvtudásra van szüksége.⁵⁹ Szintén a múlt megismerhetősége és a források megbízhatósága áll a középpontjában Alexics nyelvtörténeti munkájának ismertetésekor, amelyben már-már zsurnalisztikus modorban deklarálja, hogy „a nyelvek nem tudnak hazudni, s nem csalatkozhatnak: ellenben a krónika-írók nagyon könnyen csalatkoznak, s nem egyszer, akarva nem-akarva hazudnak is”.⁶⁰

A nyelvek *forrásértékének*, az írásos források és a hagyományok megbízhatóságának komplex összefüggésrendszere egyúttal átvezet Hunfalvynak közelebről is történésziné tekinthető Századokbeli írásaihoz. Nincs itt hely sem a magyar nyelv és nép (azaz a hunfalvy-i értelemben vett *nemzet*, tehát *ethnosz*) eredetét, sem a hun-magyar rokonság, és az azzal immanensen érintkező, tágran értett székelykérdés, még kevésbé a román etnogenezis és historiográfia tárgyköreit érintő polémiák és Hunfalvy-írások beható áttekintésére, Századokbeli publikációinak kontextusba helyezéséhez azonban szükségesnek látszik az alábbiak figyelembe vétele. A magyar nyelv északi (később finnugornak, tágabban urálinak nevezett) eredete és rokonsága nemcsak az 1880-as évekbeli „ugor-török háború” idején, de már évszázadokkal korábban is felmerült (nemcsak Sajnovicsnál, ráadásul Nyugat-Európában előbb, mint Magyarországon),⁶¹ ideológiai-politikai instrumentalizálása azonban csak az

volt, nem lehetett. A fejedelmek idejében, a X. század alatt mikép volt a halászat dolga, nem tudjuk.” *Hunfalvy P.*: Herman Ottó i. m. 229–230.

⁵⁹ „A ki a helynevek gyűjtésére és magyarázására fordul, az az illető történetekben jártas nyelvész, vagy az illető nyelvekben jártas történettudós legyen, – a mi egyre megyen. [...] Nálunk, a mennyire az irodalmat ismerem, leginkább az illető nyelvek nem-tudása botlasztja meg történetíróinkat. [...] Sokszor azonban azon történetek, melyek szültkék a helyneveket, föl nem deríthetők; sokszor a legtökéletesebb nyelvtudós sem juthat el a helynevek értelmezésére; ilyenkor az ember nem is igyekszik megmagyarázni, a mit tudományával nem érthet meg. [...] Mert van ám felette sok eset, a hol a legrégeb oklevél sem segít. Így nem oklevelek fejtették meg nekem, hogy a *Sajó* folyó compositum [...] az egész szó tehát sófolyót teszen. De miután egyedül a nyelvtudás segítségével megtudtam a *Sajó* folyó-névnek értelmét, akkor mindenki mondhatta, hogy a *Salzbach*, *Salzach* német folyó-nevek a magyar *Sajó* folyó-névvel egy jelentésűek.” *Hunfalvy P.*: Pesty Frigyes i. m. 451., 453–454. Paradigmatikus beállítódását példázza, hogy saját nyelvtudásának korlátaira is felhívja esetenként a figyelmet: „Alexicsnek az az előnye van mások előtt, hogy *benne született* az oláhn nyelvben, tehát tökéletesen érti a népnyelvet is, holott p. o. én csak az irodalmi nyelvet értem, vagy tréfásan, de igazán mondván, csak a szemem tud oláhul, nem a fülem.” *Hunfalvy P.*: Alexics György i. m. 753. (Kiemelések tőlem. – L. L.)

⁶⁰ *Hunfalvy P.*: Alexics György i. m. 751. „Amennyiben átalán véve az emberi szellem nyilatkozatai a történelem tárgyai, annyiban minden nyelv egy-egy historiai nagy emlék, sőt a historiai emlékek legnagyobbjai közé való. Különösen pedig a nyelvek vendég szavai, azaz más nyelvekből azokba beléjutott idegen szavaik, felette nagy jelentőségűek, mert valóságos történet-beszéllők.” *Hunfalvy P.*: Alexics György i. m. 750.

⁶¹ A magyar nyelv rokonításának több évszázados, rendkívül szerteágazó tudomány- és diskurzustörténetéről összefoglalóan lásd *Domokos Péter*: Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság

1850 utáni évtizedekben vált fokozódó mértékben jellemzővé. Hunfalvy mindenekelőtt a más népcsoportok mellett az obi-ugorok nyelvét és kultúráját is az 1840-es években lényegében résztvevő megfigyelőként feltáró Reguly Antal hagyatékának részleges feldolgozásával vált (későbbi szakszóval) finnugristává, majd lett a Göttingenben doktorált és a német összehasonlító nyelvtörténetben iskolázott fiatal Budenz József Magyarországra hozatalával és pozícióba segítségével legfőbb előmozdítója az indogermán összehasonlító nyelvészet mintájára intézményesülő hazai *altaji* összehasonlító nyelvtudománynak. „Finnpártisága” tehát voltaképp retrospektíve, az immár intézményesült finnugrisztika önlegitimációja, illetve annak számos megkérdőjelezői szemszögéből vált pro és kontra dicsőségként vagy botránykőként értelmezendővé.⁶²

A hun-magyar rokonságot igazoló nemzeti hagyományokat Hunfalvy lényegében már egy 1864-es értekezésében elkezdte óvatosan megkérdőjelezni.⁶³ Itt és az ugyanebben az évben megjelent másik írásában is abból indult ki ugyanis, hogy a nyelvek tanulsága *megelőzi* a történelmi emlékezetét (és annak írásos manifesztálódását), egyrészt mert régebbi, másrészt mivel autentikusabb („csalhatatlan”) és ilyen értelemben *tényszerű*.⁶⁴ Hunfalvy már ekkor arról ír, hogy a nyelvben megőrzött információ előrébb valóbb magánál a népi

és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Bp. 1998²; *Hegedűs József*: Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Bp. 2003.

⁶² *Domokos P.*: Szkitiától Lappóniáig i. m. 107–128. Ahogy a budapesti egyetemen 1872-től létrejövő tanszék elnevezése is mutatja (altaji összehasonlító nyelvészet), a korábbi gyűjtőnéven „finn” és „tatár” (későbbi terminussal ural-altaji) nyelveket jó ideig lényegében közös családnak tekintették. Sőt, alaprétegét tekintve eleinte Budenz inkább a „török”, Vámbéry Ármin pedig inkább a „finn” nyelvek közé sorolta a magyart. Az „ugor-török háború” előtti nyelvrokonság-elméletek képlékenységét tovább árnyalja, hogy Hunfalvy egyebek közt a dakota nyelv és az „ázsiai-európai három nagy nyelvfaj” közötti kapcsolatokról is értekezett az 1850-es években. Szintén ő volt az, aki elsőként ismertette a magyar olvasókkal Edwin Norris és Jules Oppert felfedezéseit, akik a behisztuni és mezopotámiai ékírásokban egy addig ismeretlen, jobb híján szkítának nevezett civilizáció nyelvét feltárva azt a turáni népek körébe, közelebbről pedig az ugor illetve uráli nyelvcsaládba sorolták (a *sumer* megnevezést csak 1869-től kezdték használni). Vö. *Hunfalvy Pál*: Babel tornya (Az ékírás és a magyar nyelvészet). Budapesti Szemle 1. (1857) 424–444.; *Szentpétery I.*: Bölcsészettudományi Kar i. m. 521–523., 670.; *Németh Gyula*: Akadémiánk és a keleti filológia. In: A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. II. 1928. 140–142.; *Hegedűs J.*: Hiedelem és valóság i. m. 114–116., 132., 138.; *Sándor Klára*: Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Bp. 2011. 416–420.

⁶³ Ahogy fentebb már történt rá utalás, előtte nem egy hazai történetíró is megtette már ezt. *Kordé Z.*: Székelykérdés. i. m. 109–110.

⁶⁴ „A nyelvek tanúsága többet ér [...] a történelmi emlékek és emlékezések tanúságánál, mert olyan korból való lehet, a melybe semmi történelem föl nem ér; azután mert olyanról szólhat, mit a történelem föl sem jegyzett, vagy emlékezetébe nem fogadott; végre mert csalhatatlan, holott a történelmi emlékek és emlékezések az emberek hajlamai és önkénye által sokképen meghamisulhatnak. Egyébiránt a nyelvek az emberi szellem történeteiben a legelső és legnyomósabb *tények*, azok magok egy történelem [...]” *Hunfalvy Pál*: A magyarok eredete. Budapesti Szemle 19. (1864) 5. (Kiemelés tőlem – L. L.)

hagyománynál is, mert az utóbbi esetenként folkorizálódott *tudós interpretációkat* őrizhet.⁶⁵ A hun-magyar rokonság *forrásalapú* elvetését (pontosabban a Niebelung-mondakörből származó krónikás átvételét), és a székelyek ehhez kapcsolódó hun eredetének cáfolatát ethnosztörténeti monográfiájában fejti ki először,⁶⁶ majd a kibontakozó vita⁶⁷ egy idő múlva már a Századokban folytatódik Szabó Károly és Hunfalvy⁶⁸ között. A szintén akadémikus (1871-től a II. osztály rendes tagja), az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárőre, a frissen létrehozott kolozsvári egyetem történelem professzora, majd dékánja és rektora – aki még az 1840-es évek elején a készmárki jogakadémián hallgatta Hunfalvy Pál magyar nyelvű előadásait, és akivel egyébként haláláig jó viszonyt ápolt – az 1850-es években Teleki József munkatársaként és nagymonográfiája⁶⁹ sajtó alá rendezőjeként kezdett forráskritikába és -publikálásba. A hazai történelem kezdeteire vonatkozó görög és latin nyelvű források magyarra fordítása és kommentálása mellett Szabó lett Amédée Thierry Attila- és huntárgyú munkáinak legavatottabb hazai tolmácsolója,⁷⁰ minden arra predesztinálta tehát, hogy a

⁶⁵ „magokra nem bizonyítanak sokat a’ népi hagyományok, a’ mellyek nem mindenkor a’ nép ajkáról jutnak az irodalomba, hanem vajmi sokszor az irodalombul kerülnek a’ nép ajkára. [...] A krónikákból, épen az egyházi férfiak által, sok mehetett a’ nép közzé; lassankint bizonytalanlanná lett, vajjon a’ krónika-írók, vagy a’ nép támasztotta-e a’ mondai történeteket.” *Hunfalvy Pál*: Reguly Antal hagyományai. I. A vogul föld és nép. (M. T. Akadémia Évkönyvei 12.) Pest 1864. 352–353.

⁶⁶ *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. 283–303.

⁶⁷ A kutatástörténetet monografikusan feldolgozó Nagy János munkáját (*Nagy János*: A székelyek scythá-hún eredetűsége és az ellenvélemények. Kolozsvár 1879.) az Erdélyi Figyelőben ismertető Deák Farkas – maga is a Történelmi Társulat alapítója, 1868-tól igazgató választmányi tagja, 1875-től pedig jegyzője – egyfelől már a történetírásnak a nyelvészet szolgálatába állítását kérte számon Hunfalvyn, másfelől ethnosztörténeti monográfiáját – amelynek bírálatára ő maga nem vállalkozott – alapműnek aposztrofálta, és minél szélesebb körű recepciójáért szállt síkra. „Organicus hibája, hogy az egész ethnographiát csupán az összehasonlító nyelvészettel akarja megmagyarázni s a történetet, mely a tudós szerzőnek kissé gyenge oldala, merőben alárendelt szerepre kárhóztatja. [...] mindenkinek meg kellene mondania a maga véleményét e mű nagy horderejű tetteiről és doktrinairól, mert e műnek oly sok érdeme van, s annyira sok oldala, hogy irodalmunk sok tekintetben büszke lehet rá, s nem csak hogy ignorálni nem szabad és nem lehet, de sőt a benne foglalt – és rokon tárgyokról sikeresen írni sem lehet a nélkül, hogy Hunfalvi állításai egyenként vagy meg ne czáfoltassanak, vagy alapul el ne fogadtassanak [...]” *Deák Farkas*: A „Székelyek Scythá-Hun eredetűsége és az ellenvélemények.” Irta: Dr. Nagy János. Kolozsvártt, 1879. Erdélyi Figyelő. 1. (1879. október 12. 6. sz.) 41–42.

⁶⁸ Ennek előzményeként Hunfalvy – Nagy János és Deák Farkastól megszólítva – szintén önállóan kiadott dolgozatban tette közzé bővebben érveit, amelyben kifejtettekkel két szakkérdés erejéig szállt vitába Szabó Károly. *Hunfalvy P.*: A székelyek i. m.; *Szabó Károly*: A »székely« nemzeti névről. Századok 15. (1880) 404–410.; *Szabó Károly*: A magyarországi székely telepekről. Századok 15. (1880) 490–499.

⁶⁹ *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I–IV., X. Pest 1852–1857.

⁷⁰ A késő-római Gallia-történet szaktekintélyének számító fiatalabb Thierry-t nemcsak eredetileg 1856-ban megjelent huntárgyú főműve (*Amédée Thierry*: Histoire d’Attila et de ses

történészszaklap hasábjain ő szálljon szembe Hunfalvy érveivel. Hosszú válaszában Hunfalvy, nem mulasztva el utalni rá, hogy „gyenge historicus”-nak neveztetett, ismét a nyelv elsődleges forrásértékét, autenticitását, illetve a hagyományból származó ismeretek igazolhatóságának módszertani problémáit emelte ki.⁷¹ Lényegében ugyanezt a gondolatmenetet ismétli majd meg az utolsó Századokbeli tanulmányában is, amely a magyar nemzeti krónikák hitelét járta újra körül⁷² – ahogy fentebb említettük – a románok történetéről készülő magyar nyelvű monográfiája majdani fejezetként.

Hunfalvy kifejezetten román tematikájú írásainak közel harmada a Századokban jelent meg. Leszámítva az önállóan megjelent, a nem magyar nyelvű⁷³ és a saját maga szerkesztette lapokban leközölt dolgozatait megál-

successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe suivie des légendes et traditions. I–II., Paris 1865³) bővített újrakiadásainak finanszírozásában támogatta a Magyar Tudományos Akadémia, de 1858-ban tiszteleti tagjává is választotta. A kutatásai iránti hazai érdeklődés nemzeti identitást erősítő motivációjára jól rávilágítanak (a műveit egyébként a Pesti Naplóban másfélszáz oldalnyi terjedelemben ismertető-kivonatoló) Csengery szavai: „A mit eddig hagyományaink folytán hittünk, – Thierry Amadé történeti tényül állítja föl a hun-magyar rokonságot.” *Csengery Antal: Thierry Amadé. In: Uő: Történeti tanulmányok. Pest 1857. 137–138. (Kiemelés tőlem – L. L.)*

⁷¹ „A nyelvtények meglettek, mielőtt az emberek csak okosodhattak is. Lehet azokat jól, lehet rosszul fejtegetni, de magokat a nyelvtényeket okoskodás által se teremteni, se megsemmisíteni nem lehet, de igen is, ha a tények mivoltának előállításában hibáztunk, azt helyre kell hoznunk, mikor felismertük.” *Hunfalvy Pál: A székely kérdéshez. Századok 15. (1881) 101–102.* „minden hagyománynál és történelmi mesénél az a kérdés ötlük fel magától: vajjon igazán a nép emlékezetéből támadott-e, vagy csak az írók okoskodó véleményéből származott? más szóval: vajjon a hagyományból merítette-é az irodalom, vagy megfordítva az irodalomból jutott-é a mese a nép közé s úgy vált hagyománnyá?” *Hunfalvy P.: Székely kérdés i. m. 194.* „Mit bizonyít az hogy annak hite, hogy a székelyek hunok, századok hosszú során át meggyőződésé vált a székelyiségben? Semmit, de semmit a történelem világában. A hitből való meggyőződés [...] nem történelmi tények igazolása, hanem csak feltevése, a mely igazolás nélkül szűkölködik.” *Hunfalvy P.: Székely kérdés i. m. 206.*

⁷² „a nép csak arra emlékezhetik, a mi valóban megtörtént; a nemzeti hagyomány is csak azt diszitheti, tarkázhatja, a mi megtörtént.” *Hunfalvy P.: Magyar nemzeti krónikák i. m. 378., 380.* Hunfalvy már-már tételszerűen ismételtgetett argumentációja folklorizálódott literátus konstrukciók továbbhagyományozódásának fenomenológiai jelentőségével tehát nem vetett, vagy inkább nem akart számot vetni, azt a tudományosság keretein kívül eső kérdésfelvetésnek tartotta. „A hun-magyar rokonság tényét lerombolhatta Hunfalvy Pál 1876-os munkája, de azt, hogy e rokonság valamilyen módon a magyar történeti hagyomány része, nem.” *S. Varga P.: Nemzeti költészet i. m. 568.*

⁷³ A tizenkét kifejezetten román témájú németül publikált írása mellett franciául is összefoglalta nézeteit a román etnikum és nyelvének eredetéről (utóbbi a Francia Archeológiai Társaság 1879. szeptemberi vienne-i kongresszusán előadottak összefoglalójaként született – *Paul Hunfalvy: Le peuple roumain ou valaque. Étude sur son origine et celle de la langue qu'il parle. Tours 1880.*) A román történetírás nemzetközi nyelvű publikálása régi hagyományra nyúlt vissza, sőt lényegében eleve az által teremtődött meg, ugyanis a Kárpátokon túli történetírás korai szintézisei nyomtatásban az 1830-as és 1840-es évek előtt csak Moldván és Havasalföldön kívül és idegen nyelven jelentek meg (eleinte jellemzően görögül, a kora újkori kéziratos krónikákat latin, orosz és görög fordításban, Kogălniceanu úttörő

lapítható, hogy 1867 után lényegében a Budapesti Szemlén és a Nemzeten kívül az összes e tárgykörben papírra vetett tanulmányát és ismertetőjét a Századokban tette közzé. Már terjedelmi okokból kifolyólag is önálló tanulmányt igényelne az utóbbiak részletes vizsgálata, Hunfalvy egyéb román tárgyú írásaihoz való viszonyuk feltárásával és az általuk érintett kérdések kortárs és historiográfiai kontextusba helyezésével, amelyekre most természetesen nincsen lehetőség, ezért itt csak az alábbi összefoglaló megállapításokra szorítkozhatok. Hunfalvy Századokbeli kifejezetten román tematikai dolgozatai közül három tekinthető szorosabban vett recenziónak,⁷⁴ miközben a többi is jellemzően kritikai észrevételekkel erősen átszótt, döntően historiográfiai érdekeltségű írás.⁷⁵ Hunfalvy ezekben különösen a román etnogenezis és középkori országalapítások tárgyában az idáig megjelent (sőt esetenként kéziratban maradt)⁷⁶ legfontosabb hazai és külföldi román és nem román szerzők forrásait, érveit és következtetéseit veszi számba, hogy azokat jellemzően cáfolja vagy korrigálja, illetve új adatokkal helyezze más összefüggésbe. Az előbbieik közül a Századok hasábjain az „erdélyi triász” tagjaival, különösen Gheorghe Șincai (valamint az őt interpretáló Alexandru Papiu-Ilarian),⁷⁷ illetve két kiemelkedő kortárs történész, a besz-

monográfiáit pedig franciául és németül adták ki). Vö. *Alex Drace-Francis: The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity.* London–New York 2006. 118–119.

⁷⁴ A már tárgyalt Alexics-munkán túl két olyan monográfiát ismertetett és bírált meg, amely egyaránt a román etnogenezis kérdéseire fókuszált. *Hunfalvy Pál: Roemer und Romanen in den Donau-Ländern. Historisch-Ethnographische Studien von Dr. Jung Julius, Privatdocenten der Geschichte an der k. k. Universität zu Innsbruck.* Innsbruck 1877. XLIV. és 315 lásd Századok 11. (1877) 334–346., 425–438.; *Hunfalvy Pál: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* Irta Dr. Réthy László, segédőr a M. N. Muzeum régiség-osztályánál. Budapest, Pallas részvény-társaság nyomdája, 1887. Ára 2 frt 60 kr. Századok 21. (1887) 732–745.; *Hunfalvy P.: Pótlás Réthyhez i. m.*

⁷⁵ Egyetlen kivétel közöttük az erdélyi románok 17. századi reformációra térítésével kapcsolatos kátéfordításnak az elemzése. *Hunfalvy Pál: Az oláh káté.* Századok 20. (1886) 475–489.

⁷⁶ *Hunfalvy P.:* Bolla M. és Éder K. i. m. A Bolla Márton addig ismeretlen kéziratát felfedező Csaplár Benedek kifejezetten azzal juttatta el a Magyar Történelmi Társulat 1878. június 6. ülésére, hogy Hunfalvy Pált bizzák meg az áttanulmányozásával. A kolozsvári liceum néhai történelemprofesszora által írott latin nyelvű értekezés az 1791-es erdélyi román felséghelyi nyomán kirobbant polémia keretében, az előbbi történeti argumentációjának megcáfolására készült csakúgy, mint a másik, ismertebb, a folyamodványt 59 lábjegyzetben kommentálva és cáfolva kiadó munka, amely annak megnevezését is meggyökerezettette a historiográfiai köztudatban az eredeti Raepresentatio et Humillimae Preces Universae in Transylvania Valachicae Nationis helyett. Vö. Századok 12. (1878) 587–588.; *I[osephus]. C[arolus]. E[der].: Svplex Libellvs Valachorvm Transsilvaniae Ivra Tribvs Receptis Nationibvs Commvnia Postliminio Sibi Adseri Postvlantivm. Cvm Notis Historico-Criticis I. C. E. Civis Transsilvani. Clavdiopoli 1791.; Svplex Libellus Valachorum.* Ford. Köllő Károly, bev. Iosif Pervain – Köllő Károly. Bukarest 1971. 37.

⁷⁷ *Hunfalvy Pál: A rumun történet-írás. Sinkai György Gergely krónikája.* Századok 12. (1878) 347–356., 446–456., 656–667.

szarábiai születésű és oroszországi neveltetésű Bogdan Petriceicu Hasdeu és a moldvai Alexandru Dimitrie Xenopol⁷⁸ írásaival polemizál. Az utóbbiak között pedig az említett Bolla Márton, Eder József Károly és az ifjabb pályatárs Réthy László, illetve egy tiroli születésű prágai történészprofesszor, Julius Jung munkáját veszi górcső alá.⁷⁹ Hunfalvy, saját több helyütt ismételt állítása szerint is Robert Eduard Roesler nyomán kezdett el a román etnogenezis kérdése iránt érdeklődni, akinek nemcsak főművét recenzeálta

⁷⁸ A nála közel húsz-harminc évvel fiatalabb román kortársai közül Hasdeu, akkor már a bukaresti állami levéltár és egyetem összehasonlító nyelvészeti katedrája élén sokoldalú érdeklődési kör és nyelvismeret tekintetében mindenképp állta vele a versenyt a maga 26 nyelvre kiterjedő tudásával; Xenopol, akinek részben franciául írott történelemelméleti írásai döntően a századforduló után íródtak, pedig már szaktörténész volt, aki berlini egyetemi éve alatt többek közt Ranke, Mommsen és Droysen előadásait hallgatta. Vö. *Frederick Kellogg*: A History of Romanian Historical Writing. Bakersfield 1990. 31–33.; *Niederhauser Emil*: A történetírás története Kelet-Európában. Bp. 1995. 380–383., 385–388. Eszmetörténeti jelentőségükről bővebben lásd *Trencsényi Balázs*: A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. (Eszmetörténeti Könyvtár 14.) Bp. 2011. 116–130. Hunfalvy mindkettőjüket elismert vitapartnerként kezeli a Századokbeli írásaiban. Vö. pl. „Valóban Hašdeu igen nagy történelmi apparatussal dolgozik, melyet tág körű nyelvismerettel tud érvényesíteni. Azonban a kútfők kiásásával *gyűlt* omladék el is boríthatja a történelmi valóságot.” *Hunfalvy Pál*: »A rumun történetírás.« (Istoria Critica a Romaniloru. Pamentulu terrei Romanesci. Volumul I. Intinderea. Nomenclatura. Actiunea naturei. B. P. Hašdeu. Bucuresci, 1875.) Századok 12. (1878) 78. „De Xenopol a 303-ik lapon helyreigazítja egy hibámat. [...] Köszönettel veszem a helyreigazítást. [...] Egyébiránt tudom és tudtam, hogy az erdélyi rómaiságot tehát az oláhok római voltát, nem a rumun tudósság, hanem az elmúlt négy századnak német- és magyarországi tudósai kezdék tanítani és terjesztetni, a kik mindenütt és mindenben Rómát látják vala.” *Hunfalvy Pál*: A trajanusi Dákia rumunjainak történetei. Századok 23. (1889) 539.

⁷⁹ Nicolae Densusianu, Ioan Slavici és Vasile Maniu írásaival foglalkozott még önálló cikkekben az Ungarische Revue és a Budapesti Szemle lapjain, a román historiográfiának szánt összefoglaló tanulmányaiban és monográfiáiban pedig a fentebb említetteken túl főleg Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, Treboniu Laurian, Andrei Șaguna, Eudoxiu Hurmuzachi műveit idézi és bírálja. Vö. pl. *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. 480–487.; *Hunfalvy Pál*: Die Rumänen und Ihre Ansprüche. Wien–Teschen 1883. 258–294., 303–306.; *Hunfalvy Pál*: Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung. Wien–Teschen, 1886. passim. Ahogy alább látni fogjuk, a románság eredetének kérdése nem egyszerűsíthető magyar-román (vagy korábbi szakaszában: szász-román) történészvitára, hiszen a románokon kívül is akadtak kortárs tudósok, akik a kontinuitás mellett foglaltak állást. Jung mellett ez idő tájt elsősorban a cseh történészprofesszor Josef Ladislav Pič említhető, akinek a magyar történelem menetét retrospektíve etnicizáló monográfiáját Hunfalvy önálló kötetben, a Századokban pedig Pauler Gyula bírálta, ahogy egy későbbi munkájáról is ugyanő jelentett meg ugyanitt bírálatot. *Hunfalvy Pál*: Jos. Lad. Pič's Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht. Wien–Teschen 1883.; *Pauler Gyula*: Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte von Jos. Lad. Pič. Leipzig 1882. 259. 1., Századok 16. (1883) 63–73.; *[Pauler]. Gy[ula]*: Zur Rumänisch-Ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven von Jos. Lad. Pič. Mit einer Abbildung und einer Karte. Leipzig. Verlag von Duncker & Humblot. 8° 436. 1., Századok 16. (1886) 269–272.

már a megjelenését követő esztendőben,⁸⁰ de egyéb munkáiról is terjedelmes ismertetőkben számolt be korábbról⁸¹ az akkor még általa szerkesztett Nyelvtudományi Közleményekben. Az olmtüzi születésű és Cislajtánia több német nyelvű tanintézetében (Troppau, Bécs, Lemberg, Graz) oktató gimnáziumi, majd egyetemi tanár neve az 1860-as évektől vált ismertté, egyúttal pedig kellően hírhedtté a hazai művelt olvasóközönség előtt, tekintve, hogy az Anonymus- és Amédée Thierry-fordító Szabó Károly jelentős terjedelemben és éles hangnemben recenzeálta előbbinek a Névtelen Jegyző forrásértékét lesújtó kritikában bíráló korábbi, mindössze harminc lap terjedelmű publikációját.⁸² Roesler 1871-es monográfiája a maga idejében és historiográfiai távlatból is korszaknyitónak bizonyult a román eredetkérdés tudományos diskurzusában, amennyiben döntően nyelvtörténeti és történeti forrásalapon

⁸⁰ *Hunfalvy Pál*: »Romänische Studien.« Untersuchungen zur ältern Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig 1871. Pesti Napló 23. (1872: 100. sz., reggeli kiadás).

⁸¹ *Hunfalvy Pál*: A rumun nyelvről és népről. Nyelvtudományi Közlemények 6. (1867) 125–148.; *Hunfalvy Pál*: A „Siebenbürgen” országnévről, s általában az erdélyi helynevekről. (Roesler R. után) Nyelvtudományi Közlemények 6. (1867) 114–220.; *Hunfalvy Pál*: Az oláh fejedelemség kezdete (Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. Von Robert Roesler. Lásd öster. Gymnas. 1867. Heft VI. u. VII. Wien 1867.) Nyelvtudományi Közlemények 6. (1867) 221–237. Kevésbé tartható tehát az „ugor-török háború” aktív résztvevője, a turkológus Thúry József Hunfalvynak immár posztumusz tett szemrehányása, miszerint „a Romänische Studien megjelenése után 5 év múlva már ő is az addigi tanításával homlokegyenest ellenkező véleményt hirdetett a magyar krónikákról”. *Thúry József*: Krónikáink és a nemzeti hagyomány. Irodalomtörténeti Közlemények 7. (1897) 276. Vö. „Megvallom, Roesler tön figyelmissé engem is, a rumun kérdésre, a ki különben már 1864-ben *Vogul föld és nép* című munkámban az Anonymus hitelét megkértetem volt.” *Hunfalvy Pál*: A rumun történetírásról. Budapesti Szemle 43. (1885: 103–105. sz.) 8.

⁸² Az Anonymus-mű honfoglalás kori forrásértékéért síkra szálló Szabó Roeslert egy olyan Ludwig Schlöszertől alapított iskola („harczias szellemű tudós phalanx”) legújabb reprezentánsaként állítja be (Ernst Dümmler és Max Büdinger mellett), mint akik „egész szenvedélyességgel küzdenek a magyar őstörténet hazai forrásainak, de kivált Béla király névtelen jegyzőjének hitelességét kétségbe vonni s megsemmisíteni”. *Szabó Károly*: Béla király névtelen jegyzője és német bíráló. Zur kritik älterer ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rösler [...] Troppau. 4. 30. lásd Budapesti Szemle 4. (1860: 11. sz.) 185. Roesler román tárgyú monográfiáját a Századokban ismertető Pauler Gyula is lényegében recenziója oroszlánrészét Roesler Anonymus-kritikájának szenteli (később maga is az Anonymus-kérdés tevékeny kutatója lesz), amelyet bántó hangneméért ugyan szintén elmarasztal, kritikai észrevételeit viszont ő már relevánsnak minősíti és megtermékenyítőnek tartja. „szükségesnek tartám a közönség és íróink figyelmét művére fölhívni, hogy állításait a szakemberek a mennyiben helyesek kövessék, továbbfejlesztészek, a mennyiben tévesek, megczáfolják, ugyanazon fegyverekkel, melyekkel ő élt, vagy legalább akart élni: a szigorú, nemzeti elfogultságtól ment, a nyelvtudomány vívmányaira támaszkodó *történettudomány* fegyvereivel, ne pedig csak oly védvekkel – mint volt elég példánk – melyek csak az *avatatlanokat* vagy azt győzik meg, ki azokat fölállította.” *Pauler Gyula*: Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte [sic!] Romäniens, von Robert Roesler. Lipcse 1871. Századok 6. (1872) 264–265. (Kiemelés tőlem – L. L.)

helyezte markánsan új keretek közé azt.⁸³ Amíg a román nyelv latin eredete hagyományosan nemigen képezte vita tárgyát, a Dunától északra található beszélőinek korai története annál inkább vált tudós polémiák, majd fajsúlyos nemzetépítési és geopolitikai törekvések alapjává. Különösen az után, hogy nyomtatás útján ismertté lett az az évszázadokig lappangó egyetlen olyan középkori narratív forrás, amellyel történelmi alátámasztást kapott a humanista invencióként felbukkanó, egyúttal logikus és kézenfekvőnek tűnő *azonosítás* az ókori Dacia provincia itáliai colonusai és a térséget másfélezer év múltán milliószámra benépesítő vulgáris latin alapú *nyelvet beszélő* népesség között.⁸⁴ Az ismeretlen kilétű Névtelen Jegyzőnek hála 9. század végi román *politikai alakulatok* („Gelou dux Blacorum”)⁸⁵ létezése nyert forrásos igazolást, ezért a gesta pontos forrásértékének megállapítása vagy hitelességének akár teljes körű cáfolata – melynek vitatása lényegében első publikálása óta⁸⁶ alig csillapodó intenzitással folyt –⁸⁷ az erdélyi és kelet-magyarországi, sőt általában a Dunától északra élő románság kontinuitása *vagy* diszkontinuitása szempontjából is perdöntő fontosságot nyert.⁸⁸ Roesler részben az ösz-

⁸³ Robert Roesler: Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romänens. Leipzig 1871. A korábbi időszak általánosan bevett gyakorlata volt a daciai római-román kontinuitás problémátlan magától értetődősége (például Gibbon, Amédée Thierry, Ranke vagy Mommsen klasszikus munkáiban), míg a középkori balkáni bevándorlást már feszegető 18. századi szerzők (Franz Joseph Sulzer, Benkő József, Engel János Keresztély) megállapításai nem épültek be a kanonizálódási folyamatba.

⁸⁴ A római származás tudata az erdélyi humanizmus hatására a 17–18. századi moldvai és havasalföldi krónikák óta hagyott nyomot a román történelmi emlékezetben. Politikai jelentőségre azonban csak a már hivatkozott 1791-es felségfolyamodványban tett szert Erdélyben, és az „erdélyi triász” történelmi munkáiban nyert klasszikus kifejtést, jóllehet csírájában már az 1730–40-es években jelentkezett Inochentie (Micu) Klein erdélyi görög katolikus püspök argumentációjában abbéli erőfeszítései alátámasztásaként, hogy a románságot is betagozzák a bevett (rendi) nemzetek erdélyi rendszerébe. Vö. *I. Tóth Zoltán: A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasalji krónikairódalomban.* Bp. 1942. 49–52.; *I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697–1792.* Bp. 1946. 91–100., 109–138.

⁸⁵ *Scriptores rerum hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1937–1938. I. 65–69.

⁸⁶ *Anonymi Belae regis notarii: Historia Hvngarica de septem primis Dvcibvs Hvngariae.* In: *Scriptores Rerum Hvngaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum, et Sclavonicarum Veteres ac Genvini, [...] et cvm Amplissima Praefatione Matthiae Belii [...].* I–III. Szerk. Iohannes Georgius Schwandtnerus. Vindobona 1746. I. 1–38.

⁸⁷ *Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története.* (Gyorsuló idő) Bp. 1978. 15–55.

⁸⁸ „A mit a magyar írók, úgy látszik, csak a hunok iránti elfogultságból hittek és sokan most is hisznek: azt a rumun írók politikai okból kész-akarva és örömmel fogadják el. Miért is kételkednének ők az Anonymus hitelessége felől, mikor ez az egyetlen író az összes irodalomban, a ki IX. századbéli oláh fejedelemségekről tud; a ki egyetlen történelmi forrás, melyből lehet az oláhok jogát Erdélyre a magyar bitorlók ellen felmutatni! A mit a magyar írók, kritika nélkül bár, de szentül elhittek, azt a rumun írók ne ragadnák meg Erdélynek követelt birtokáért?” *Hunfalvy P.: A trajanusi Dákia i. m. 787.*

szezhasonlító nyelvészet eredményei,⁸⁹ nagyrészt pedig bizánci, délszláv és magyar leíró és okleveles források alapján a román nyelv és ethnosz kora középkori balkáni kialakulását, tehát az ókori daciai romanizált lakosság és a 13. századtól adatolt erdélyi neolatin nyelvű népesség közötti *diszkontinuitás* téziséét állította fel. Megkockáztatható, hogy az 1874-ben (38 éves korában) elhunyt Roesler helyébe lépve Hunfalvy lett az az új első számú szellemi vetélytárs, akivel *szemben* a gyors intézményesülés és professzionalizálódás útjára lépő, és immár egy szuverenitása birtokába jutott fiatal nemzetállam támogatását élvező román történetírás legfelkészültebb specialistái⁹⁰ is feladatuknak tekintették, hogy a román nép/nemzet és államiság kezdeteit a szaktudományos kritériumok értelmében, forráskritikai alapon is kidolgozzák.⁹¹ Ebben az összefüggésben válik érthetőbbé, hogy 1876-os ethnosztörténeti monográfiájának megjelentetésétől fogva miért tartotta Hunfalvy szinte minden egyébnél fontosabb teendőjének, hogy a daciai/erdélyi romanitás

⁸⁹ A balkáni nyelvek (albán, román, bolgár és újjörög) közötti strukturális hasonlóságok feltárásában alapvető szerepet játszott a kérdést először felvető Jernej Kopitar hatására összehasonlító nyelvesszé lett (szintén szlovén) Franz Miklosich, aki a bécsi egyetemen 1849-ben létrehozott szláv filológiai tanszék professzoraként és az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres levelező tagjaként a szlavisztika mellett a balkáni nyelvek specialistája is volt. Vö. *Fr̄anzl. Miklosich: Die slawischen Elemente in Rumunischen*. Wien 1861.

⁹⁰ Természetesen nem vállalkozhatok arra, hogy akár csak vázlatpontoszerűen is érintsem a tematika román historiográfiai vetületét, annyit mégis fontos leszögezni, hogy Roesler elmélete kulcsfontosságra tett szert náluk, amennyiben alapjaiban tette kérdésessé a daciai római-román (későbbi interpretációkban: dákoromán) kontinuitás premisszáit, miáltal alapvető szaktudományos kihívás elé állította a professzionalizálódó történetírás román képviselőit. A szintén 1874-ben elhunyt, bukovinai születésű Hurmuzaki posztumusz kiadott töredékes írásaiban például még elismeréssel szolt Roeslerről, és – a későbbiek fényében kivételes fejleményként – azt állította, hogy a románság csak a középkor folyamán vándorolt a Balkánról északra. *Eudoxius Freiherrn von Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. I–V. Bucuresci 1878–1886. I. 11., 44., 185–186., 249–250. A Roesler-féle elméletet cáfolandó Xenopol románul és franciául is önálló monográfiát tett közzé, míg az ő Roesler-kritikáját elmarasztaló, bukovinai születésű bukaresti történészprofesszor és akadémikus Dimitrie Onciul amellet érvelt a kor legszínvonalasabb román kritikai lapjában leközölt forráskritikai írásában, hogy a román etnogenezis a Duna mindkét partjára egyaránt lokalizálható. *A. D. Xenopol: Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Romănilor in Dacia Traiană*. Iași 1884.; *A. D. Xénopol: Une énigme historique. Les Roumains au Moyen-Age*. Paris 1885.; *D. Onciul: Teoria lui Roesler. Studii asupra staruinței Romanilor in Dacia Traiana de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică. Convorbiri literare* 19. (1885) 60–80., 174–187., 255–278., 327–348., 424–439., 589–602.

⁹¹ Jól érzékelhető ez például Xenopol franciául írott monográfiájában, amelyben legalább annyiszor kerül elő vitapartnerként Hunfalvy, mint Roesler, és akinek érveit több ízben azal hitelteleníti, hogy Roesler által vezetettve, sőt rajta is túltéve nyilatkozik nyilvánvaló politikai indíttatásból. *Xénopol: Énigme historique* i. m. 13–14 és passim.

diszkontinuitásának⁹² hazai és balkáni bizonyítékait kutassa, és a belőlük levont következtetéseket minél szélesebb körben meggyökereztesse.⁹³

Végezetül a Hunfalvy-életmű Századokbeli recepciójára érdemes röviden kitérni. Szám szerint nézve a történész szaklapban leközölt Hunfalvy-írások tematikai megoszlásának arányaival van összhangban ez utóbbiaké is: a hét írásból öt foglalkozik Hunfalvy román tárgyú munkáival, egy a székely eredetkérdéssel, egy pedig a *Magyarország ethnographiáját* recenziálja. Terjedelmileg ugyanakkor aránytalanul eltérő összkép rajzolódik ki. Amíg a székelykérdésről szóló egyetlen oldalt igénybe vevő ismertetőt a lap Erdély-történet specialista szerkesztője (igaz álnéven),⁹⁴ az ethnosztörténeti monográfiát bemutatót pedig egy ismeretlen kilétű szerző jegyzi hatoldalnyi

⁹² Lényegében a székelyek hunhagyományának megkérdőjelezése kapcsán már felvázolt logikával analóg gondolatmenetek idézhetők tőle e vonatkozásban is: „a népváltozással tökéletesen megszakadt a római hagyomány. [...] a római élet folytonosságát lehet ugyan *hinni*, mert a hit nem szorúl tényekre – de *bizonyítani* nem lehet, mert arra tények kellenek. [...] *Más az, mi az iskola, a tudomány útján kerül a nép tudatába, más meg az, mi a nép tudatából vagy emlékezetéből kerül a tudományba.*” *Hunfalvy P.*: Bolla M. és Éder K. i. m. 556., 558. Saját magyar nyelv- és jogtörténeti, valamint toponímiai ismereteire támaszkodva a már kialakult román nyelv *hazai* szókincséből kibontakozó érvekkel erősíti tovább a diszkontinuitás elméletét. Vö. pl. „Hogy mennyire csak jövevények itt az oláhok, bizonyítja az is, mert még az ország megnevezésére sincs szó a nyelvökben.” *Hunfalvy P.*: Bolla M. és Éder K. i. m. 748. „Mennyi nemcsak történeti, de államjogi tudomást foglalnak magokban az Erdel, Havasel, Ungrovlachia tartomány-nevek! Nemde már ezek halomra döntik a külföldi nagynevű írók véleményét az oláh kérdésre nézve? De hát ők nem értik, nem értették az Erdel, Havasel szókat, azért nem is tudhatták, miért azoknak latin fordítása: Transsilvania, Transalpinia. Az Ungrovlachiát érthették volna, de nem akarták megérteni, mert az véleményök ellen szól. [...] Az oláhnak nincs saját neve az »Erdőn túli« ország megjegyzésére, azt csak *Ardjal*-nak hívja, mely név a magyar *Erdel*-nek oláhos kiejtése. Minthogy az *Erdel* (=erdőn túli) szó csak Magyarországon keletkezett, és keletközvetített [...] bizonyos, hogy ők csak miután az Erdel név már megvolt, kerültek abba az országba; okvetetlenül bizonyos, hogy abban román lakosság, román míveltség, román keresztyén egyház nem volt, nem is lehetett a magyar foglalás előtt [...]” *Hunfalvy P.*: Réthy László i. m. 734–735.

⁹³ Az egymással polemizáló hazai és román dolgozatokat lapozgatva egyre nyilvánvalóbbá válik a kérdés mindkét részről fokozódó politikai instrumentalizálása. Hunfalvy 1876-ban elsősorban még tudományos problematikaként exponálja a román etnogenezis relevanciáját, a későbbiekben viszont sosem mulasztja el, hogy annak aktuális és jövőbeli politikai konzekvenciáira is ne figyelmeztessen. „az oláh nép is nyomós előttünk; sőt mint a szemünk láttára keletkező és alakuló nép az általános ethnographiában is tanulságosabb sok más népnél, a mellyek eredetét és fejlődését úgy fokrul fokra nem lehet követni, mint az oláhet.” *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. V.

⁹⁴ Tömörsege dacára bravúrosan helyezi historiográfiai összefüggésbe és mutat rá a kedvező színben prezentált „röpirat” legfőbb tudományos hozadékára: „A fő a székely-telepítés kérdése – s aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy a polemia ezután e körül fog forogni.” *-i -r.* [*Szilágyi Sándor*]: A székelyek. Felelet a székelyek scythia-hun eredetűségére. Írta Hunfalvy Pál. Budapest 1880. Századok 24. (1880) 243.

felületen,⁹⁵ a maradék öt recenzió bő száz oldal figyelmet szentel Hunfalvy román témájú dolgozatainak. Messzemenő következtetést azonban nem érdemes levonni a terjedelmi adatokból, mivel az öt utóbbi ismertetőt – a posztumusz szintézist bemutató Moldován Gergely kivételével – egyazon recenzens, Jakab Elek jegyezte,⁹⁶ ráadásul a rá jutó nyolcvankilencből hetvennégy oldalt mindössze két Hunfalvy-monográfia bemutatására fordított. A Hunfalvy-tárgyú recenziók megjelenési idejéből hasonló aránytalanság rajzolódik ki: az általános etnosztörténeti és a székelyek eredetével kapcsolatos ismertetőik 1880-ig, a *német* nyelven publikált román témájúak⁹⁷ pedig az 1880-as évek végétől jelentek meg (ahogy fentebb már volt szó róla sem 1880-ban, sem 1882 és 1885 között nem jelenik meg Hunfalvy-írás a Századokban). Jakab és Moldován Hunfalvy-recenzióiból kettős kép rajzolódik ki. Egyfelől egy olyan szaktudósé, aki a professzionális történettudomány módszertani fogásainak teljes birtokában⁹⁸ iskolaalapító formátum-

⁹⁵ Az „irodalmunk egy gyöngyé”-nek nevezett munkát recenzense Czoernig a teljes Monarchiát lefedő húsz évvel korábbi etnográfijával veti egybe (*Karl Freiherrn v. Czoernig: Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. I–III. Wien 1857.*), amelyet Hunfalvyéhoz képest történeti hitelesség, elfogulatlanság és nyelvtudományi felkészültség terén egyaránt gyengébbnek ítél. Hunfalvynak a hazai krónikák iránti – mások által rendszeresen számon kért – ellenszenvét interpretálva pedig azt húzza alá, hogy azokat szerzőnk egyrészt szelektáltan bírálja, másrészt „kimutatja, hogy az a sok költött dolog, a melyen fölépültnek csúfolják a német írók történetünket, épen az ő révükön, a német mondák, tradíciók s bona fide vagy célzatosan történt hamisítások útján jutott krónikáinkba.” *K.: Magyarország ethnographiája. Írta Hunfalvy Pál. Bp. 1876. Kiadja a magy. tudom. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Századok 10. (1876) 736., 739.*

⁹⁶ Az 1860-as évek óta haláláig levéltárnokként tevékenykedő Jakab Elek 1870-től lett az MTA levelező, 1889-től rendes tagja. Amíg Jakabot unitárius székely létére az erdélyi románok művelődési egylete, az Astra is tiszteletbeli tagjává fogadta, addig a szamosújvári születésű görög katolikus Moldován Gergely, aki 1886-tól a kolozsvári egyetem román tanszékét vezette, egy idő után már csak magyar lapokban publikált, mert a magyar államhoz való lojalitása miatt megromlott a viszonya a román nyelvű sajtóval. A román-magyar szellemi élet kölcsönös megismertetése érdekében Moldován Ungaria címen saját lapot is szerkesztett 1891–1898 és 1908–1909 között, amelyet a Századokban Veress Endre rendszeresen recenziált. Lásd: Századok 27. (1893) 160–162.; Századok 28. (1894) 160–161.; 936–937. Vö. *Köpeczi Béla: Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845–1930). Kisebbségkutatás 9. (2000) 276–285.*

⁹⁷ „Megígértem volt, hogy e, történetírásunk mélyein járó tudósunknak a rumänekről németül irt minden művét sorban megismertetem, azért, mert azokat meggyőző alapossággal írotaknak tartom, mert, hogy azokat a mívelt magyar közönség ismerje, szükségesnek vélem, s hogy a bécsi német kiadásokból meg nem ismeri, meg vagyok róla győződve. E kérdéssel ma csaknem egyedül e tudósunk foglalkozik, pedig minden szakember tudja, hogy az egész nemzeti és államlétünket érdekli.” *Jakab Elek: A rumän történetírás újabb jelenségei. Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung. (Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung. Karl Prochaska. 1886. 8-dr. 1–252 11.) Századok 22. (1888) 841.*

⁹⁸ A levéltárnok Jakab mindazonáltal egynéhány vakfoltra is felhívja Hunfalvy módszertana kapcsán a szaklap olvasóinak figyelmét. „Itt is pozitív és szilárd téren jár a tudós szerző, csak egykorú író, oklevél és köztudomású tények tanuságtételeit fogadja el bizonyítékul, s az ujjabkori írók közül azokét, a kik kritikailag megállapított tényeket beszélnek

mal⁹⁹ bír. Másfelől a koncepciózus és éber hazafié, aki lényegében elsőnek és sokáig egyedüliként ismerte fel a szomszédban frissen létrejött nemzetállam történeti identitásépítésében a magyar állam integritására leselkedő veszélyt, amelyet nemcsak reaktív, de proaktív fellépésével is folyamatosan hatástalanítani törekszik a tudomány küzdőterén.¹⁰⁰

Hunfalvy Pál kiterjedt tudósi életművének mégoly vázlatos és az első magyar történészszaklapban megjelent írásaira fókuszáló bemutatása, ha nem is nyújt reprezentatív képet a 19. század hetvenes és nyolcvanas éveit hazai történettudományáról, arra vélhetően mégis rávilágít, hogy a profeszionalizáció kiteljesedése és a nemzet(állam)építés szolgálata toposzokkal

el. Tehát későkori írók bizonyítatlan előadásai, a krónikák, néphagyomány stb. előtte hitelességgel nem bírnak, azért csak úgy fogadja el, ha más forrásokban igazolva látja. E szigor átvonul az egész szakaszon. Van benne némi tulzás, itt-ott hézag, a mit Hunfalvy következtetéssel s okoskodással pótol; máskor megvallja, hogy ez meg amaz előtte ismeretlen, vagy egyik-másik forrást nem tudta megszerezni, az illetet későbbi nyomozóknak hagyja fenn; saját történeti felfogását oly határozottsággal s részeit oly szoros egybefüggésbe hozva adja az olvasó elé, hogy az könnyen felfogja, ellenfelei pedig a hézagokat, az inductio pótlásait, vagy a hol az erős dialectikájú író is ingatag talajon jár, azonnal észrevehetik, s ha szakember és a középkor történetében jártas az ellenfél, ki is mutathatja.” *Jakab Elek: Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1885. 8-adr. lásd Századok 24. (1890) 359.*

⁹⁹ „A román történettudomány megalapítói közé tartozik *Hunfalvy Pál* is. A politikai viszonyoknál fogva az idő nem alkalmas arra, hogy az elhúnyt nagy tudós ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismertessenek, de eljő az idő, a komolyabb [sic.], higgadtabb és igazságosabb kor, a melynek nemzedéke helyrehozza majdan a mult idők mulasztásait, és *Hunfalvy Pált* a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni, mert megszólaltatta benne a *kritikát*, a melyet gyakorolni román közfelfogás szerint maig is még mindig nemzetárulás. [...] *Hunfalvy* az oláh historikusok munkáiban előforduló sok ferdeséggel, czélatossággal és önámítással szemben *megteremti az oláh fejedelemségek kritikai történelmét is*. [...] Azok, a kik az oláhság története iránt érdeklődnek, mint iskola-alapítót, mint az igazság helyreállítóját, *Hunfalvy* könyvét nem nélkülözhetik.” *Moldován Gergely: Az oláhok története. Írta Hunfalvy Pál. Budapest 1894. I.–II. kötet. Századok 29. (1895) 156., 167.*

¹⁰⁰ „Az egyetlen tudós és igazán komoly hazafias író, a kit e tévelygés mélyen bánt, Magyarországon *Hunfalvy Pál*, a m. tud. akadémia főkönyvtárnoka, a magyar tudományos világ méltó büszkesége. [...] *Hunfalvynak* – úgy látszik – a romániai tudósok politikai és tudományos törekvésének be nem vallott általános nagy célja lebeg lelke előtt. Jól ismeri ő azt, látja, hová tartanak, mit akarnak elérni ethnologiai és tudományos tervökkel s ehez képest ő is nagy keretben alkotta meg ellenvédelmi műve tervét. Minden román új irodalmi mozzanatra, a mi a jassy-i és bukaresti könyvpiacozon feltűnik, éberrel figyelmeztet, s azonnal viszhangot ad rá, ír róla és megczáfolja. Ha ilyen nincs, maga keres ki tervéből oly részt, a mit még nem tárgyalt, kidolgozza s alkalmas időben és módon közönség elé bocsátja.” *Jakab Elek: A rumán eredet. Századok 22. (1888) 163.* „Az ő kutatásai a magyar állameszme és államjog védelmét, a magyar nemzet és korona ezeréves jogának a rumán támadások ellen megszilárdítását s a rumán álmok és ábrándok lassankénti szétoszlását eszközlik. E törekvést pártolunk s *Hunfalvy* tudományát hasznunkra kell fordítanunk. Ő, egyedül, mindnyájunkért, mindnyájunk nevében dolgozik mindnyájunk hálájára méltóan.” *Jakab E.: Die Rumänen i. m. 600.*

leírt folyamatok közötti összefüggések mennyire összetettek, egyes esetekben és részterületek vonatkozásában pedig kifejezetten ellentmondásosnak látszanak. A máig leginkább nyelvésznek, esetleg néprajzosnak¹⁰¹ tekintett Hunfalvy kora talán legrigorózusabb specialistájává képezte magát számos *történeti* szakkérdésnek. A magyar érzelmű patrióta¹⁰² – akinek politikai értelemben vett nacionalizmusa a klasszikusan Deák által megfogalmazott egy politikai nemzet koncepciója¹⁰³ és az 1867-es kiegyezés támogatásában manifesztálódott, amelyet népképviselőként és főrendiházi tagként egyaránt képviselt, és aki saját asszimiláns mivoltának egyúttal a legteljesebb mértékben és *reflektáltan* is tudatában volt – kezdetektől széleskörű nemzetközi kapcsolathálóba ágyazta tudományos tevékenységét, amelynek legmaradandóbb eredményei is nemzetközi relevanciát mutatnak a finnugrisztika intézményesítésétől a dunai románság migrációs eredetének hazai forrásbázisú alátámasztásáig és kanonizálásáig. Érdeklődése középpontjában elsősorban mégis a szorosan etnokulturális értelemben felfogott nemzet kialakulásának elméleti és empirikus kérdései álltak, utóbbi vonatkozásban mindenekelőtt a saját („fogadott”) közösségéé, majd mind jobban az azzal a középkortól összefonódó, félig hazai, félig szomszéd népe is. Summázatként mindenestre leszögezhető, hogy az első és egy ideig egyetlen magyar történészszaklap közreműködői és olvasói Hunfalvy Pál révén és kapcsán differenciált, többoldalú és ambivalenciáktól sem mentes megközelítést alakíthattak ki a saját és idegen nemzeti eredethagyományok relevanciája, különösen azok kritikai értékelésének tudományos és politikai hasznáról és használatáról.

¹⁰¹ Figyelemre méltó e vonatkozásban, hogy Hunfalvy kényszerűen csonkán maradt magnum opusával szemben Moldován legkomolyabb kritikai észrevétele éppen a néprajzi tájékozódás hiánya: „Egyet sajnálnunk kell, hogy Hunfalvy nem vette szemügyre a Dunáninnyi és a Dunántuli oláhság népköltészetét, szokásait, viseletét s azokra nézve összehasonlításokat nem tett.” *Moldován G.*: Oláhok története i. m. 166.

¹⁰² A német eredetét és anyanyelvét felemlítő és hazafiasságát megkérdőjelező korabeli alúziókról és vádakról, amelyeket az „ugor-török háború” hevében maga is tematizált vö. *Munkácsi B.*: Emlékbeszéd i. m. 77–78.; *Domokos P. – Paládi-Kovács A.*: Hunfalvy Pál i. m. 139–150.; *Hunfalvy Pál*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XI/1.) Bp. 1883. 3–6.

¹⁰³ Lásd A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. Szerk. Schlett István. Bp. 2002. 93–95. Ethnosztörténeti monográfiája záró sorai – ahogy azt külföldi vitapartnerei nem is mulasztották el rajta számon kérni – történeti perspektívában képezik le e koncepciót: „Magyarországnak a népe sokféle ugyan: de egyik sem dicsekedhetik avval, hogy e földnek szülöttje, tehát *autochton*, volna. Mindnyája, kivétel nélkül, jövevény. De ha a horvátokat eltudjuk, kik a Heraclius által behívott horvátok utódjai lehetnek, a többiek közt *a magyarok legrégebb lakosai e honnak*. Szinte ezer éve, hogy neve Magyarország: illy hosszú folyásu más történelmet nem találunk e földön, a miolta Klio emlékezni bír.” *Hunfalvy P.*: Magyarország ethnographiája i. m. 531–532.

CONTESTED NATIONAL ORIGINS AND HISTORIOGRAPHICAL DEBATES
THE WRITINGS OF AND ABOUT PÁL HUNFALVY IN SZÁZADOK

by László L. Lajtai
Summary

The fifteen years of *Századok*, the first professional historical review in Hungary, after 1875, constitutes one of the most exciting periods of its entire history in terms of both content and quality. It was during this period that some one and a half dozen papers were published in the review by Pál Hunfalvy, who nowadays is mostly remembered as a linguist, or occasionally an ethnologist. His activity as a historian, on the other hand, has almost completely gone into oblivion, although he was an active participant in several scholarly debates of his age. While his interest in history had been constant since young age, it was only in the last decades of his life that he began to publish specifically historical works. In this respect, his chef-d'oeuvre is the „(Historical) Ethnography of Hungary”, published in 1876, in which he examined the ethnogenesis of all ethnic groups in Hungary, with a special emphasis on that of the Hungarians and the Romanians. His works in *Századok* clearly outline those three main topics that otherwise attracted most of his attention, and exerted the greatest influence on posterity: a demonstration of the basic Finno-Ugric stratum of the Hungarian language and ethnos, a rejection of Hungarian-Hunnic kinship and thus of Hunnic-Székely ethnic continuity, and an effort to prove, on the basis of linguistic and legal history, of the Balkan origins of the Romanians. In its complexity, Hunfalvy's oeuvre also reveals several contradictions within the complicated relationship between a gradually professionalizing historiography and the emergence of the nation state in Hungary.